

чакаюць снегу, сапраўднай зімы, але найбольш чакаюць гасцей і тых, хто пабываў тут у мінулыя святы і застаўся вельмі задаволеным, і новых — з усёй Беларусі...

З газеты «Звязда».

Даведка

Прыдатак пры наяўнасці двух назоўнікаў

агульны + уласны ← асоба

агульны + уласны ← прадмет

паэт Анатоль Сус, возера Свіцязь

Практыкаванне 17. Знайдзі «пятае лішняе». Не з'яўляецца прыдаткам...

Цётка Васіліна, ААП «Камунарка», ночка-цыганка, раман-газета, бяроза-красуня.

Дапаўненне

Практыкаванне 18. Колькі дапаўненняў у вершы М. Сіскевіча-Нарачанскага? Вызнач склон назоўнікаў, якімі яны выражаны.

Не шкадуйце, не шкадуйце
Пекнай фарбы, мастакі!
Дом сялянскі намалюйце
З весніцамі да ракі.
Намалюйце і лужочак,
Красак ліпеньскіх красу
І падстрэшкавы куточак...

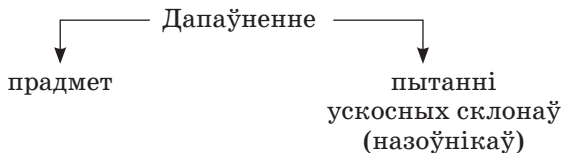
У адной карціне гэтай
Увасобце лета пах,
Водар лугу, зорнасць кветак
І сунічны пах ранетаў,
Бохан хлеба на руках;
Як красуе ўлетку жыта,
Рыба плешчацца ў рацэ...

Пераканаўся, што дапаўненне выконвае важную ролю ў тэксце: дапаўняючы дзеясловы-выказнікі, яно раскрывае, удакладняе сэнс выказвання.

Звярні ўвагу на пастаноўку кропкі з коскай у апошнім сказе. Якую функцыю выконвае гэты знак прыпынку?

Якую карціну, намалёваную таленавітым мастаком, хацелася б табе ўбачыць? Выкажы гэтую думку, выкарыстаўшы прасты сказ, ускладнены аднароднымі развітымі дапаўненнямі.

Даведка

Практыкаванне 19. Запішы, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары. Падкрэслі дзейнікі і дапаўненні. Чаму іх складана адрозніць?

1. Сустрэць ноч гатова прырода. 2. В..сло неўзабаве кранула пясчанае дно. 3. Майстар рамантуе камп'ют..р. 4. Сын а..мыкае ключом д..веры, хавае ключ у кішэню. 5. Бабуля вучыла ўнучку пячы торт. 6. Крот пракапаў хо.. пад градою з буракамі. 7. (З) вечара снег мацаваў даволі моцны марозік. 8. Цесныя, абгароджаныя яловым даўгавечным частаколам гародчыкі заглушаў бэз.

Падказка

Што дапаможа вызначыць, дзе дзейнік, а дзе дапаўненне, калі дапаўненне выражана назоўнікам, у якога формы назоўнага і вінавальнага склонаў супадаюць? Канечне ж, сэнс выказвання: дзейнік звычайна стаіць на першым месцы, пачынае сказ. Але гэтага бывае недастаткова, асабліва калі ў сказе адваротны парадак слоў. Тады паспрабуй выкарыстаць спосаб падстаноўкі: замяні слова, якое выклікае сумненні, словам жаночага роду, у якога вінавальны склон не супадае з назоўным: *пячы торт — пячы булку*. Рабіць гэта можна і жартам — *«пячы песню»*.

Паводле А. Хазанавай і С. Цвайг.

Даведка

Дапаўненні, якія выражаны назоўнікам у форме вінавальнага склону без прыназоўніка або роднага склону без прыназоўніка, калі пры дзеяслове стаіць адмоўе **не** ці дзеянне накіравана на ўвесь прадмет, а толькі на яго частку, і адносяцца да пераходнага

дзеяслова, называюцца **прамымі**. Калі для выражэння дапаўнення ўжыты назоўнік у любым іншым ускосным склоне ці назоўнік з прыназоўнікам, дапаўненне называюць **ускосным**.

Загадка

Які варыянт больш прыдатны?

1. *Мікола не чуў гэту песню.* 2. *Мікола не чуў гэтай песні.*

Практыкаванне 20. Вызнач, калі інфінітыў з'яўляецца часткай выказніка, а калі дапаўненнем ці акалічнасцю. Падумай, у якіх сказах дзеянне, выражанае выказнікам, выконвае адна асоба, а ў якіх – розныя асобы.

1. Хвораму рэкамендавана больш гуляць на свежым паветры (дзве асобы).

2. Выпускнікі мінулага года хочучь сустрэцца з любімымі настаўнікамі.

3. Сяброўка запрасіла нас на дзень народзін.

4. Бабуля папрасіла ўнучку схадзіць да суседкі.

5. Кіраўнік гуртка параіў васьмікласнікам запісаць свае ўражанні пасля прагляду спектакля.

6. Адміністрацыя вакзала хоча забараніць прыпынак насупраць увахода.

Даведка

У ролі дапаўнення часта выступае інфінітыў, які называецца **аб'ектным**. Такі інфінітыў абазначае дзеянне не суб'екта-дзеяніка, а іншай асобы: *Пасля такога паказання вайсковец выйшаў у сенцы і загадаў сядлаць коней, а палоннага Ярмалінскага весці ў горад (К. Чорны) (= загадаў вайсковец, а сядлаць коней, весці Ярмалінскага ў горад павінны іншыя).*

Паводле В. В. Маршэўскай.

Практыкаванне 21. Запішы сказы, у якіх ёсць дапаўненні, падкрэслі іх, вызнач, чым яны выражаюцца.

1. Памяць гартае адвечны мудры каляндар прыроды, і кожная дробязь ажывае, хвалюе (А. Вялюгін). 2. Вясной на золку і вечарам дзяцел слухаў звонкія песні драздоў, івалгі і пералівы салаўя (Я. Зазека). 3. Хораша глядзяцца імхі. На дрэвах, на пнях, на карнях вываратняў яны, зацярушаныя снегам, здаюцца аксамітнымі (Я. Пархута). 4. На адным з адгор'яў Мінскага ўзвышша знаходзіцца лагчына з невялічкім балотцам на паўтара гектара (З. Бядуля).

5. На паляне, дзе я цяпер ляжу, некалькі дзён назад, калі яна перад дажджамі была таксама сонечная, я пачуў здалёк музыку Грыга. Я пазнаў яго: гучала чароўная песня Сольвейг (Я. Брыль). 6. І хоць Алесю ў той час не хацелася піць, ён нахіліўся, і прыемны халадок асвятляў яго (Я. Брыль). 7. Дзед загадаў малым ісці наперадзе (Я. Брыль). 8. З дзяцінства ён палюбіў прыроду, навучыўся сэрцам адчуваць яе таямніцы і хараство (І. Навуменка).

Практыкаванне 22. У наступных сказах знайдзі і выпраў памылкі ў кіраванні і дапасаванні (граматычныя памылкі).

1. Хлопчык перажываў аб спазненні вячэрняй электрычкі (перажываў за спазненне).

2. Ядвіся рэзка адрознівалася сярод сваіх равесніц.

3. Спартсмен быў упэўнены ў сваю перамогу.

4. Пры пераходзе дарогі патрэбна ўлічваць аб усім.

Практыкаванне 23. Выканай сінтаксічны разбор сказа. Якую ролю выконваюць дапаўненні ў сказе?

Лугам у красках, заваблівым возерам,
Полям жытнёвым і раем бярозавым,
Зорным яшчэ серабром альбо золатам
Быў я адораны ў свеце расколатым.

Б. Спрычан.

Акалічнасць

Практыкаванне 24. Прачытай верш. Вызнач, да якіх часцін мовы адносяцца і якімі членамі сказа з'яўляюцца выдзеленыя словы.

Расыпае вецер зоркі ў паднябессі,
Напявае вецер ледзьве чутна песню,
І вяслуе месяц на дрыготкіх хвалях,
Недзе ля каліны ты мяне чакаеш.

Засцілае вечар сцежкі цішынёю,
Засынае вецер недзе за ракою,
І туман бялюткі сцелецца паволі.
Сцежкай вечаровай крочым мы з табою.

Раскрывае вечар казкі-таямніцы,
І адносіць вецер водар медуніцы.
І ад слоў гарачых сэрца так заб'ецца.
Вось яно каханне — нам не падаецца!

Н. Цвірко.

Практыкаванне 25. Запішы сказы, падкрэслі акалічнасці. Па пытанні, на якое яны адказваюць, вызнач іх значэнне.

1. Адгрымелі ноччу навальніцы, птушак пазванчэлі галасы (П. Панчанка). 2. Нягледзячы на позні час, спаць не хацелася (М. Лынькоў). 3. З недалёкага куста ўзнялася сарока, спалохана застракатала, паляцела ў лес расказаць пра ўсё, што чула і бачыла (Л. Левановіч).

Падказка

Часам бывае цяжка размежаваць акалічнасць і дапаўненне, акалічнасць і азначэнне. Варта карыстацца ў такім выпадку наступнымі крытэрыямі:

1) калі на першы план выступае прадметнае значэнне, ускосна-склонавыя формы назоўнікаў з’яўляюцца дапаўненнямі: *Плывуць (над чым?) над лесам хмары нізка*; калі пераважае прасторавае значэнне — акалічнасцямі: *Разведчык-месяц (адкуль?) з хмараў выглядае* (Л. Геніюш);

2) калі склонавае і сэнсavaе пытанні да ўскосна-склонавых формаў назоўнікаў супадаюць — дапаўненні, не супадаюць — акалічнасці: *Я вельмі люблю хадзіць па асеннім лесе* (склонавае пытанне *па чым?*, сэнсavaе пытанне *дзе?*, значыць, *па лесе* — акалічнасць); *Зімою, гледзячы на заснежаную вуліцу, я сумую па асеннім лесе* (склонавае і сэнсavaе пытанні супадаюць: *па чым?*, значыць, *па лесе* — дапаўненне);

3) пры аддзяяслоўных назоўніках ускосныя формы назоўнікаў, калі абазначаюць месца, напрамак дзеяння, — акалічнасці, у іншым выпадку — азначэнні: *Першы выезд у лес на санях* (Я. Брыль); *Клічуць багата асветленыя ўваходы тэатрай, палацаў культуры, кінa* (Т. Хадкевіч).

В. В. Маршэўская.

Практыкаванне 26. Спішы сказы. Вызнач сінтаксічную ролю выдзеленых слоў.

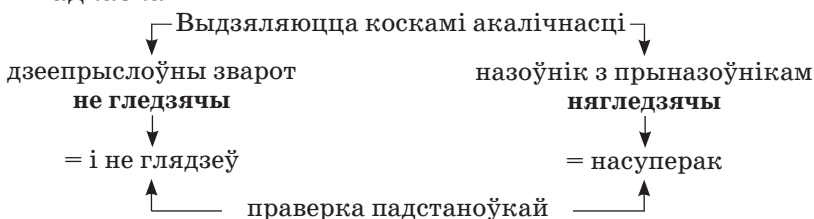
1. **На працягу** гэтай ночы ніхто ў хаце не заснуў ні на хвілінку. 2. Пра далейшы лёс гераіні мы даведаемся з **працягу** аповесці. 3. Імшары — гэта зарослыя **на працягу** тысячагоддзяў азёры. 4. **Уздоўж** дарогі раслі векавыя ліпы. 5. Пакладзіце жэрдкі **ўздоўж**. 6. **Побач** з домам быў аўтобусны прыпынак. 7. Сядзь са мною **побач**.

Практыкаванне 27. Запішы разам ці асобна патрэбную часціцу. У якім сказе і чаму ты напішаш яе разам, а ў якім – асобна? Пастаў прапушчаныя знакі прыпынку.

1. ... гледзячы на завіруху турысты прадаўжалі свой паход.
2. ... гледзячы на ўсе намаганні я не мог распаліць агеньчык.
3. Маладыя ішлі побач ... гледзячы адзін на аднаго.
4. ... гледзячы ні на кога незнаёмы выйшаў з пакоя.

Падкрэслі акалічнасці, абзнач іх від.

Падказка

Практыкаванне 28. У якіх з наступных сказаў ёсць акалічнасці меры і ступені? Якімі часцінамі мовы яны выражаны?

Дзень быў абсалютна ясны... Каля палудня падзьмуў вецер. Неба амаль цалкам зацягнула воблакамі. І хутка ціха, амаль нячутна паваліў снег.

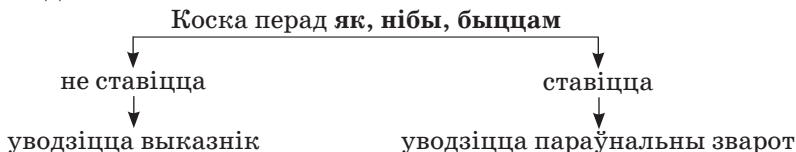
Практыкаванне 29. Падкрэслі акалічнасці параўнання і параўнальны зварот.

1. Раніца... Узыходзіць над горадам сонца. Успыхваюць золатам вершаліны клёнаў. Срэбрам адліваюць спакойныя воды ракі.
2. Бягуць удалячынь сталыя рэйкі. Прамыя, як страла, праспекты сталіцы запаўняюцца людзьмі.

Загадка

Ці патрэбна коска перад злучнікам **як** у наступным сказе?
Галоўны праспект горада як страла.

Падказка

Практыкаванне 30. Спішы. Сказы (на выбар) разбяры па членах.

1. Усе пералётныя птушкі, якія спяшаліся на поўдзень, — берасцянікі, канаплянікі — заўсёды садзіліся адпачыць на рамонаваквы полі (Р. Ігнаценка). 2. Як прыемна глядзець на веснавы разліў! (Я. Колас). 3. Старыя шпакі, відаць, практыкавалі маладых у лятанні, каб умацаваць іх крылле перад дарогай у вырай (Я. Колас). 4. Выходзяць і будуць выходзіць кнігі, выкананыя на самым высокім паліграфічным узроўні, напісаныя самымі выдатнымі майстрамі слова, а той, адціснуты ў Празе «Псалтыр» вечна будзе жыць у гісторыі Беларусі як адна з самых дарагіх і непаўторных рэліквій (ЛіМ). 5. Безумоўна, усе птушкі наваколля ведалі пра крынічку з гаючай вадой і, мабыць, часта прыляталі сюды палячыцца ад сваіх хвароб або адпачыць у цяньку ці пакупацца ў ручаі (В. Хомчанка). 6. Каб жыць, моцнае карэнне патрэбна не толькі чалавеку, але і раслінам (Я. Сіпакоў). 7. Толькі расплюшчвае блакітныя вочы лён, а на сенажацях кветак, што і не пералічыць (П. Броўка). 8. Калісьці каля нашай вёскі спыніліся салдаты. Вучыліся ваяваць: стралялі, акопы капалі, наступалі (В. Хомчанка). 9. Найбольшая прыемнасць глядзець на воблакі ў летнія, пагодлівыя дні, калі ў небе лётаюць птушкі. Вясною — жаваранкі. А ўлетку — ластаўкі і стрыжы (І. Грамовіч). 10. Хочацца бегчы па лузе босаму, па халоднай мяккай траве, задыхацца і адпачываць дзе-небудзь на ўзбярэжжы ракі або ля крыніцы, акунуўшы ногі глыбока ў ледзяную прахалоду, ад якой набракае, стынучы, цела (І. Пташнікаў). 11. Добрыя людзі тужаць аб цудзе, як выпраменьваць святло і гарэць. Тым часам употай дрэнныя людзі шукаюць, дзе б ім рукі пагрэць (П. Макаль).

Практыкаванне 31. Прачытай тэкст. Выпішы прыклады сказаў з акалічнасцямі, падрэслі іх, абазнач від.

Сапсаваны падарунак

Мы ўсёй сям’ёй паехалі капаць бульбу на самае далёкае поле.

Верасень быў няроўны: то прыпячэ сонца, то падзьме сібернік, як у нас звалі паўночна-ўсходні вецер. Бацька разворваў плужком барозны. Маці і ўсе больш-менш дарослыя дзеці бралі бульбу ў кошыкі, паспявалі акуратна прайсці баразну, пакуль бацька толькі пачынаў другую. Спрабаваў памагаць і я, але ніякай карысці ад гэтай дапамогі не было. Каб не крыўдзіць малога, маці прапанавала:

— Ты, Уладзік, пахадзі па ўзлессі. Можа, ягадка якая засталася, можа, што-небудзь цікавае пабачыш. Нам тады і раскажаш...

А было мне, «рассказчыку», пяць гадоў. Ды на гэты самы дзень прыпала на маю долю свята. Жыў у нас тыдні са два кравец. Каму шыў новае, каму латаў ці перашываў старое. А для мяне, сабраўшы неяк розныя кліны і абрэзкі саматканага шарачка, ён пашыў новае пальчэчка. Ды якое! У ім былі дзве кішэні, яно было зроблена адмыслова на мяне і для мяне! Да гэтага часу я ўсё даношваў братнія каптанікі ды розныя куртачкі. Ад радасці я, як той казаў, не тоўпіўся ў сваім новым пальчэчку. Мне здавалася, што нават сарокі, якія стракаталі на дрэвах, адна адной крычалі: «Глянцьце, гляньце, што за ён!» Пад гэты строкат, як пад гукі ўрачыстага маршу, я пашпацыраваў па ўзлессі. Цікавага было там багата. Адных чырвоных ды пазлацістых лістоў колькі! Але раптам — грыб, казляк. За ім — другі, там — трэці. Спачатку я наважыўся ўзяць іх і адразу аддаць матцы. Пасля затрымаўся. «Не! Я іх пакладу ў кішэні, нікому нічога не скажу, а калі прыедзем дадому — дастану: во што я знайшоў! На цэлую вячэру». Так і зрабіў. Напакаваў кішэні казлякамі. А кішэні, праўду кажучы, былі ёмістыя: кравец кужалю не пашкадаваў. Гэта ж не шарачок выцалёўваць! Тым часам нашы выбралі бульбу. Частку ўсыпалі ў загадзя падрыхтаваныя ямы, а рэшту — пассыпалі ў мяшкі і склалі іх на воз. Усе ішлі пехатой, аднаго мяне пасадзілі на бульбу. Прыгрэўшыся ля мяшкоў, я заснуў. Калі мы прыехалі двору, мяне, соннага, занеслі ў хату і, не распранаючы, паклалі на печ. А самі заняліся парадкаваць бульбу ды гатаваць вячэру. Вячэраць у нас садзіліся ўсёй сям’ёй: дарослыя і дзеці. Пабудзілі, паклікалі і мяне. Прахапіўшыся, я адразу палез у кішэні, каб даць маме свой здабытак. Толькі прамовіў словы: «Мамачка! Што я знайшоў!», як мае рукі трапілі ў нейкі кісель. Ажно гэтыя казлякі на гарачай печы папаякліся, ператварыліся ў сапраўдны клей. Як я закрычаў, загаласіў — аж зайшоўся ад плачу. Бацькі напалохаліся: я ўзняў рукі ўгору, з іх цячэ нейкая брыда. Колькі часу прайшло, пакуль дабраліся толку! Тады ж пачалося другое гора: забрудзіў новае пальчэчка. Але мяне суцешылі тым, што дакляравалі сёння ж пальчэчка вымыць. Мне растлумачылі, яно стане яшчэ прыгажэйшае... Так я ў самыя малыя свае гады даведаўся, што трэба насцярожана аглядаць і радасць, ці не схаваны ў ёй, часам, слёзы...

У. Дубоўка.

Што выражае загаловак: асноўную думку ці тэму тэксту? Падзялі тэкст на абзацы. Выдзелі словазлучэнні, якія маглі б скласці план тэксту. Падрэзны пераказы тэкст.

III. Даданыя члены сказа ў маўленні

Паразважаем пра тое, якую вялікую ролю маюць даданыя члены сказа ў маўленні, у тэксце. Безумоўна, без іх мы гаварылі б і пісалі б толькі неразвітымі сказамі. Факт, паведамленне пра яго... Зноў факт і паведамленне пра яго... Сумна, ці не так? Атрымліваецца, што ўсё багацце свету, яго фарбаў, формаў, гукаў, разнастайных думак і пацуццяў – усё дапамагаюць нам перадаць даданыя члены сказа. З іх дапамогай мы будзем самыя разнастайныя па змесце і будове сказы. Такім чынам, зробім галоўны вывад: даданыя члены сказа развіваюць сказ. Разумець гэта і карыстацца гэтым ва ўласным маўленні, свядома прымяняючы іх, вельмі важна (*Г. Я. Брусіна*).

Практыкаванне 32. Выкарыстоўваючы даданыя члены сказа, у тым ліку дзеепрыслоўныя і параўнальныя звароты, перабудуй наступныя сказы ў развітыя.

1. Плывуць аблокі.
2. Шуміць горад.
3. З'яўляецца чалавек.

Практыкаванне 33. Прачытайце верш. Якое азначэнне здаецца табе асабліва яркім і выразным? Якую ролю ў стварэнні малюнкаў завеі і пагоднага дня выконваюць акалічнасці?

Праз ноч усю гуляў вихор,
Кідаў снягі, выў дзікім зверам
І з гікам рваўся ў прастор,
Нібы ў расчыненыя дзверы.
А сёння ціха так наўкруг
І вецярок прылёт, не вее.
На плоце, ліпах, дахах — пух.
Застыла белая завея.

Падкрэслі граматычныя асновы, вызнач тып выказніка і дзейніка.

Заданні для самастойнай працы

Пытанні для самакантролю

1. Якія адметныя рысы прамых і ўскосных дапаўненняў?
2. Чым адрозніваецца прыдатак ад азначэння?
3. Як трэба размяжоўваць прыдаткі і паяснёныя словы?
4. Як адрозніць інфінітыў-азначэнне, інфінітыў-дапаўненне і інфінітыў-акалічнасць?

Праверачны тэст

Устанаві адпаведнасць:

А — прыдатак

Б — дапаўненне

В — акалічнасць

1) Абазначае час дзеяння, мэту, месца, прычыну, спосаб дзеяння, меру і ступень, умову і г. д.

2) З’яўляецца прыметай прадмета, выражанага назоўнікамі, займеннікамі і субстантываванымі часцінамі мовы.

3) Мае значэнне аб’екта дзеяння, часткі аб’екта, часовага карыстання аб’ектам, аб’екта пры пераходных дзеясловах з адмоўем і інш.

4) Абазначае сваяцкія адносіны, прафесію, нацыянальнасць, геаграфічныя назвы, астранамічныя назвы, назвы прадпрыемстваў, газет, часопісаў і інш.

5) Сумяшчае семантыку азначэння і дапаўнення.

АДНАСАСТАЎНЫЯ СКАЗЫ

I. Аднасастаўныя сказы: дзейнік ці выказнік?

Практыкаванне 1. У кожнай групе сказаў знайдзі і падкрэслі граматычныя асновы, вызнач розніцу ў будове.

I. 1. Я люблю цябе, мой Нёман родны, мая любімая рака.

2. Люблю цябе, мой Нёман родны, мая любімая рака.

II. 1. Неба на ўсходзе пачынала віднець.

2. Ужо даўно развіднела.

Падказка

Адказ на пытанне пра від сказа па саставе і будове дае яго граматычная аснова. Таму тут і ў далейшым — ва ўсіх практыкаваннях, дзе прыйдзецца працаваць са сказамі або тэкстам, — раім абавязкова знайсці, падкрэсліць граматычныя асновы.

Загадка

Што трэба зрабіць, каб з аднаго сказа атрымалася два: адзін асабовы, другі безасабовы?

Ціха свеціць месяц.

Практикаванне 2. Кожны з двухсастаўных сказаў перабудуй у аднасастаўныя, прычым розных тыпаў.

1. Дождж паліў яшчэ мацней.
2. Вечар апускаецца на зямлю.
3. Студзеньскі мароз шчыпле шчокі.

Практикаванне 3. Знайдзі асабовыя і безасабовыя сказы. Спішы, пастаў патрэбныя знакі прыпынку і растлумач іх. Падкрэслі выказнікі, выражаныя аднолькавымі словамі, у безасабовых сказах прамой лініяй, у асабовых – хвалістай.

1. У лесе значна пасвятлела.
2. Ноч разам пасвятлела мрок рас-
сунуўся стала светла як на досвітку перад усходам сонца (Я. Колас).
3. Дзень выдаўся цёплы па-красавіцку прыпякала сонца але быў
моцны вецер (І. Шамякін).
4. Прыпякала яшчэ мацней і парнасць,
што насычала паветра была цяжкая і духмяная (Т. Хадкевіч).
5. Запахла поле зноў раллёю гракі вароны чарадою за свежай хо-
дзяць баразною (Я. Колас).
6. Запахла полем пчолім роем расою
жнівеньскай парой (А. Вялюгін).
7. Пахла сена. Цудоўна зімой
пахне сена! (І. Шамякін).
8. Пахне сенам і мятай пахне рыбнай лус-
кой (А. Пысін).
9. Але возера неяк адразу сцямнела (С. Грахоўскі).
10. Сцямнела калі я сабраўся дадому.

Падказка

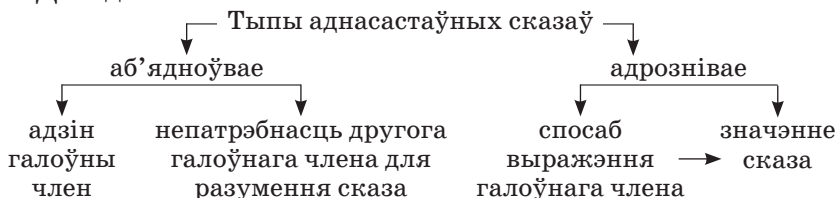
Практыкаванне 4. Вызнач тып аднастаўных сказаў. Якія з іх развітыя, а якія — развітыя? Пакажы гэта графічна.

1. Пачынае змяркацца (базасаб., неразв.).
2. Поўдзень.
3. Цёплы вечар.
4. Вуліцы ў нашым горадзе прыбіраюць раніцай.
5. Без стараннай працы не атрымаеш добрых ведаў.
6. Узімку марыш пра цяпло і сонца.
7. Віднее.
8. Ноччу задажджыла.
9. У будні ўставалі рана.

II. Тыпы аднастаўных сказаў

Сінанімія аднастаўных і двухстаўных сказаў

Даведка

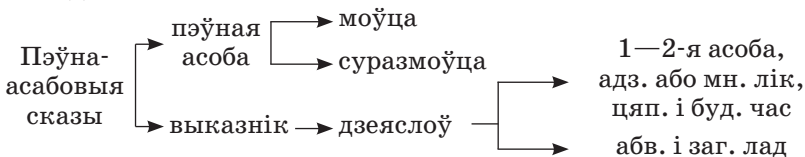
Пэўна-асабовыя сказы

Практыкаванне 5. Прачытай дыялог. Знайдзі пэўна-асабовыя сказы. Чаму аўтар адмовіўся ад выкарыстання займеннікаў?

- Дзе была?
- Дадому ішла.
- Чаму доўга цягнулася?
- У цёмным завулку два боўдзілы перанялі...
- І што?
- Што-што?.. Сказалі: «Танцуй, а не, дык пачнём цалаваць...»
- А ты што?
- Во я ім... Дулю я ім танцавала!..

У. Лінскі.

Падказка

Практикаванне 6. Запішы толькі пэўна-асабовыя сказы.

1. Па роснай мураве шпарка крочым да ракі (Я. Колас).
2. Начное рэха данесла гук далёкага ўзрыву (М. Лынькоў).
3. Не кувай ты, шэрая зязюля, сумным гукам у бары (М. Багдановіч).
4. Люблю цябе, мая краіна! (Я. Колас).
5. Адным арэхам наўрад ці падзеляцца (Я. Колас).

Практикаванне 7. Прачытай тэкст. Вызнач тып аднасастаўных сказаў, падкрэслі граматычную аснову.

Заўважаю на вадзе мноства чаек. Ці не з усяе Нарачы сабраліся перад выраем? Птушкі пагойдваюцца на лёгкіх хвалях — возера нібы закалыхвае іх. Іншая ўскрыкне, падымецца, зробіць круг і зноў апусціцца ў гурт. У промнях зыркага сонца чайкі на вадзе — як асколкі разбітага люстэрка (Я. Пархута).

Загадка

Чаму выказнікам пэўна-асабовых сказаў не можа быць дзеяслоў у форме 3-й асобы адзіночнага ліку і ў форме прошлага часу?

Няпэўна-асабовыя сказы

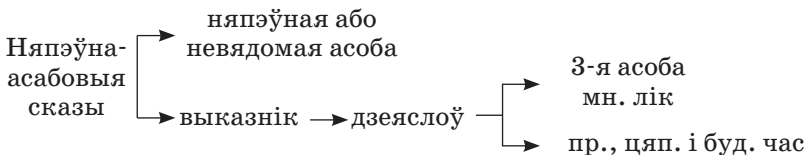
Загадка

Ці з'яўляюцца прыведзеныя сказы няпэўна-асабовымі?
Потым нешта ўспомнілася. Да мяне нехта прыходзіў.

Практикаванне 8. Запішы толькі няпэўна-асабовыя сказы.

1. Зробім перапынак на трыццаць хвілін (І. Шамякін).
2. Нават на вуліцах ліхтары запалілі (У. Караткевіч).
3. Баранілі нас дубы і сосны і прымалі разам з намі бой (А. Пысін).
4. Лескаўцу прапанавалі выступіць на сходзе першаму (І. Шамякін).
5. Рана ўстанеш — многа зробіш (Прыказка).

Падказка

Практыкаванне 9. Перабудуй двухсастаўныя сказы ў няпэўна-асабовыя. У чым розніца ў значэнні сказаў двух гэтых тыпаў?

У з о р. Сябар затрымаў мяне на паўгадзіны. — Мяне затрымалі на паўгадзіны.

1. Настаўніца паведамляе класу вынікі дыктоўкі. 2. Трэнер прыняў Максіма ў секцыю каратэ. 3. Майстар адрамантуе мабільны тэлефон.

Практыкаванне 10. Перабудуй двухсастаўныя сказы такім чынам, каб уся ўвага ў іх засяроджвалася на факце, падзеі, дзеянні, а выкананца дзеяння заставаўся невядомым.

1. Адміністрацыя вакзала перанесла прыпынак далей. 2. Рабочыя прычাপілі іх вагон да нейкага эшалона. 3. Чаму пісьменнікі вельмі рэдка пішуць пра шчаслівае каханне? 4. Сябры запрашаюць мяне ў кіно.

Падказка

Няпэўна-асабовыя сказы дазваляюць засяродзіць увагу менавіта на дзеянні, а не на асобе, якая ўтварае гэта дзеянне. Яны шырока выкарыстоўваюцца ў навуковым стылі — пры апісанні фізічных, хімічных і інш. працэсаў і эксперыментаў.

Практыкаванне 11. Выпішы з падручніка па фізіцы, хіміі, біялогіі два-тры няпэўна-асабовыя сказы, растлумач іх значэнне.

Практыкаванне 12. Прачытай тэкст. Вызнач тыпы аднасастаўных сказаў.

Яго прасілі:

— Вырві карані свае з зямлі гэтай, ідзі за намі. Толькі ў нас цябе чакае багацце.

Не вырваў. Не пайшоў. Не захацеў багацця таго. І яго забілі.

Яму прапаноўвалі:

— Адрачыся веры свае, прымі нашу. Толькі сярод нас цябе чакае слава.

Не адрокся. Не прыняў. Не захацеў славы тае. І яго забілі.

Яму загадвалі:

— Забудзь матчыну мову, назаўсёды пакінь народ свой. Толькі ў нас ты адчуеш сябе шчаслівым.

Не забыў. Не пакінуў. Не захацеў шчасця таго. І яго забілі.

...Тройчы забіты, ён застаўся навечна СЫНАМ зямлі сваёй.

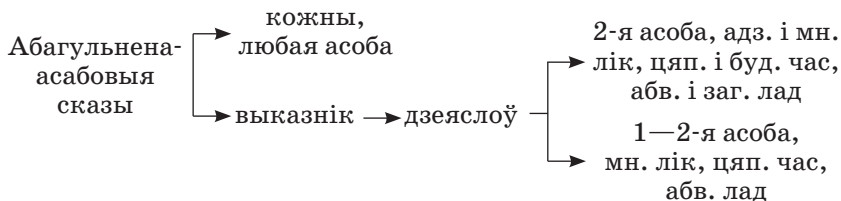
Я. Пархута.

Абагульнена-асабовыя сказы

Практыкаванне 13. Запішы толькі абагульнена-асабовыя сказы.

1. Добрага чалавека не перахваліш. 2. Вучыцеся ж добра, старанна заўсёды (А. Астрэйка). 3. Ад самога сябе не ўцячэш (Прыказка). 4. Стаіш і ловіш гукі тыя, як гімн жыццю, хвалу вясне (Я. Колас). 5. Адным ударам тапара дрэва не зваліш (Я. Брыль).

Падказка

Практыкаванне 14. Прачытай тэкст. Вызнач, якія віды аднастаўных сказаў сустракаюцца ў ім.

Першыя мэндлі. Шпакі пачынаюць лётаць чародамі. На выгане — басаногія пастушкі і дамавіты пах торфу ад іхняга вогнішча. Заходзіць сонца. Бусел вяртаецца з купінай у дзюбе. Век жыві — век будуйся. З гнязда на загуменным вязе бусліха вітае яго гаспадарлівым клёкатам (Я. Брыль).

Безасабовыя сказы

Загадка

Чаму прыведзеныя сказы называюцца безасабовымі, як і дзеясловы, якія з'яўляюцца ў іх выказнікамі?

Віднее. На вуліцы дажджыла. Не спіцца. Вечарэ.

Практыкаванне 15. Запішы толькі безасабовыя сказы.

1. Паволі займалася на дзень (П. Пестрак). 2. Гаворка пайшла весела і лёгка (І. Шамякін). 3. Прыемна было адчуваць пяшчоту вясенняга сонца (Я. Колас). 4. Па-асенням глуха шумелі сосны (І. Шамякін) 5. Снежна. Санна. Свежа (А. Вялюгін).

Паразважаем пра тое, што такое безасабовыя сказы. Гэта самая багатая і складаная група аднастаўных сказаў. Тыповае значэнне безасабовых сказаў – стан чаго-небудзь (каго-небудзь). У іх няма і не можа быць дзейніка, а дзеянне адбываецца само па сабе, таму чалавек як актыўны дзеяч не можа прымаць у гэтым удзелу.

Практыкаванне 16. Перабудуй двухстаўныя сказы такім чынам, каб у іх выражалася міжвольная цяга да дзеяння, жаданне ажыццявіць яго.

1. Я хачу паглядзець горад, праехаць, прайсціся па яго вуліцах.
2. Марына хацела пагаварыць з братам.
3. У дажджлівыя ночы я заўсёды добра сплю.
4. Хачу заўтра з раніцы пайсці ў лес на лыжах.

Падказка

Асноўныя прыметы безасабовых сказаў

выражэнне выказніка	+	значэнне
1. Безасабовы дзеяслоў	—	С → прыроды
2. Асабовы дзеяслоў	} у безасабовым значэнні	Т → асяроддзя
3. Зваротны дзеяслоў		
4. Слова стану	—	А → прыроды і чалавека
5. Кароткі залежны дзеепрыметнік	—	Н
6. Інфінітыў дзеяслова		непазбежнасць
7. Інфінітыў або дзеяслоў	+ слова стану	→ магчымасць, неабходнасць, пажаданасць
8. Не было, няма	+ род. скл. наз. або займ.	→ адсутнасць чаго-, каго-небудзь

Практыкаванне 17. Перабудуй асабовыя сказы ў безасабовыя. Вызнач склон дапаўнення ў безасабовых сказах.

Я нікому не пісаў. — Мне няма каму пісаць.

1. Ён ні аб чым не прасіў.
2. Яна ні з кім не размаўляла.
3. Яны нічога не расказалі.

Падказка

У безасабовых сказах дзейнік асабовага сказа становіцца дапаўненнем, якое выражана назоўнікам або прыметнікам у **давальным склоне**. Гэта прымета безасабовага сказа.

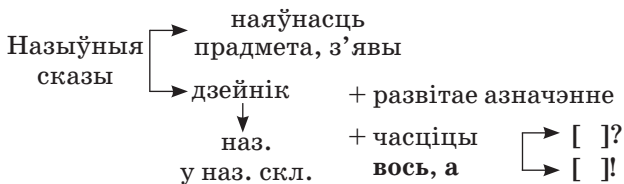
Практыкаванне 18. Напішы некалькі сказаў або невялікі звязны тэкст-інструкцыю, выкарыстоўваючы ў ім словы **трэба, неабходна, нельга, можна** і г. д. у спалучэнні з інфінітывам для выражэння выказнікаў у безасабовых сказах. Зрабіць гэта можна як у сур'ёзнай форме, так і ў жартаўлівай. Можна, напрыклад, напісаць пародыю «Як трэба ўздымацца па школьнай лесвіцы на перапынку». Пастарайся выкарыстаць розныя тыпы аднастаўных сказаў.

Назыўныя сказы

Практыкаванне 19. Запішы толькі назыўныя сказы.

1. Росна. Золка (М. Калачынскі). 2. Туманнае ранне. Узлесе (Я. Брыль). 3. У неагляднай глыбокай далечыні ні адной хмурынкі (І. Муравейка). 4. Вось старая хатка, садзік невялічкі! (Я. Колас). 5. Дзень лагодны, ціхі (Я. Колас).

Падказка

Практыкаванне 20. Прачытай верш. Графічна пакажы, якімі з'яўляюцца сказы па саставе. У назыўных сказах падкрэслі ўсе члены.

След лася. І асенні асіннік.
Прадвячэрні асіннік у расе.
Па-над лёгкай самотай, у стыні —
Пер'е небам ляцеўшых гусей.
Галасы іх. І звера рыканне.
І спакой. Лесу мудры спакой.
І вялікае супрацьстаянне
Марса вечнага з вечнай Зямлёй.

М. Рудкойскі.

Паразважаем! Што такое назоўны ўяўлення? Назоўны ўяўлення — гэта назоўны склон назоўніка, які называе прадмет або асобу, каб даць уяўленне аб ім. За ім ідуць сказы, якія апісваюць гэты прадмет або асобу. Сапраўды, трэба толькі вымавіць назоўнік у назоўным склоне — і ў нашым уяўленні ўзнікае малюнак, мы ўяўляем яго.

Але што такое назоўны ўяўлення ў сінтаксічных адносінах? Вучоныя па-рознаму адказваюць на гэта пытанне. Адны ўключаюць яго ў склад назыўных сказаў, другія не ўключаюць. Але галоўнае, напэўна, не ў гэтым, а ў тым, што гэта цудоўная стылістычная фігура, якая ўпрыгожвае маўленне.

Пратыкаванне 21. Перабудуй сказы такім чынам, каб у іх сцвярджалася наяўнасць толькі прадметаў і з’яў (дынамізм дзеяння павінен знікнуць).

1. Увосень берагі возера чарнелі ад дажджу. 2. З высокага неба падае, льецца птушыны спеў. 3. На змярканні з-за лесу паўзлі змрочныя хмары. 4. Ціхая ноч ляжала над Палессем. 5. Сонца ярка асвяціла бярозавы гай.

У якіх стылях і жанрах часцей за ўсё выкарыстоўваюцца назыўныя сказы?

Няпоўныя сказы

Пратыкаванне 22. Выпраў дыялог, надаўшы яму ўласціваю гутарковай мове лаканічнасць.

— У нашай школе ёсць літаратурны гурток.

— А што вы зараз вывучаеце на занятках літаратурнага гуртка?

— На занятках літаратурнага гуртка мы зараз вывучаем «Паўлінку» пісьменніка Янкі Купалы. Ты чытаў «Паўлінку»?

— Не, «Паўлінку» Янкі Купалы я не чытаў.

— Будзем чытаць «Паўлінку» разам.

Пратыкаванне 23. Запішы толькі двухсастаўныя няпоўныя сказы.

1. У полі было ціха і пуста (С. Грахоўскі). 2. Ідуць у лесе, крычаць, гукаюць, як вучні, вырываўшыся з школы (Я. Кюлас). 3. Цішыня, цяплынь, спакой (І. Мележ). 4. Над намі цёмнае неба, усыпаная буйнымі зорамі (С. Грахоўскі). 5. Ідзіце, хлопцы, хутчэй (І. Мележ).

Паразважаем! Як даць азначэнне няпоўным сказам? Гэта сказы, у якіх прапушчаны член сказа, неабходны для паўнаты будовы і значэння. Калі член сказа неабходны, а яго няма, значыць, у сказе нечага

не хапае. Таго, што прапушчана. Станоўчая рыса як бы пераўтвараецца ў адмоўную...

А між тым менавіта ў няпоўных сказах рэалізуецца закон эканоміі моўных сродкаў: лішняе, неабавязковае для разумення выказвання слова апускаецца. Фраза становіцца лёгкай і выразнай, мова — дынамічнай. Бо калі ў сказе нешта прапушчана, значыць, без гэтага можна абысціся. Няпоўным можна лічыць сказ, у якім адсутнічае адзін або некалькі членаў, зразумелых з кантэксту або маўленчай сітуацыі.

III. Аднасастаўныя сказы ў маўленні

Падказка

У навукова-папулярным стылі пэўна-асабовыя сказы з выказнікам — дзеясловам у 1-й асобе множнага ліку ствараюць уражанне нязмушанай гутаркі з чытачом, дапамагаюць прыцягнуць увагу чытача (**падумаем, паглядзім, паспрабуем, успомнім, вернемся да, спытаем сябе і г. д.**). Яны робяць тэкст жывым, у ім прасцей прасачыць думкі аўтара. Гэты прыём можна выкарыстоўваць у сачыненнях па літаратуры.

Практыкаванне 24. Раскажы пра які-небудзь эпізод з жыцця класа. Каб ажывіць тэкст, надаць яму нязмушаны тон, карыстайся пэўна-асабовымі сказами, якія нібы звяртаюцца да слухачоў: **уявіце, падумайце толькі, успомніце, разумеце** і г. д.

Практыкаванне 25. Уяві, што ідзе нейкая гульня і ты не проста назіраеш за ёю, а выступаеш у ролі суддзі. Гульня праходзіць з парушэннямі. Не толькі апішы іх, а дай парады адносна правіл гульні, раскажы, як пазбегнуць памылак. Выкарыстай розныя віды аднасастаўных сказаў. Успомні: пыталыяныя сказы ажыўляюць тэкст. Выкажы свае пачуцці, свае адносіны да таго, што апісваеш, пра што раскажаш.

Практыкаванне 26. Напішы невялікае апісанне любога месяца, раніцы, вечара і г. д., пачні яго з назоўнага ўяўлення. Затым знайдзі такія дэталі, падбярэ такія словы, каб і чытач «убачыў» напісанае табою... Карыстайся шматкроп'ем. Можна выкарыстаць для пачатку такія канструкцыі:

Вымаўляеш гэта слова і нібы бачыш... Я гавару гэта слова, і мне здаецца...

Заданні для самастойнай працы

1. Адзнач правільнае сцвярджэнне.

Пэўна-асабовыя сказы — гэта...

а) аднастаўныя сказы з выказнікам, выражаным дзеясловам у форме 3-й асобы множнага ліку цяперашняга і будучага часу або ў форме множнага ліку прошлага часу ўмоўнага ладу;

б) аднастаўныя сказы з выказнікам, выражаным дзеясловам у форме 1-й ці 2-й асобы;

в) аднастаўныя сказы з выказнікам, пры якім няма і не можа быць дзейніка;

г) аднастаўныя сказы, якія маюць абагульненае значэнне;

д) аднастаўныя сказы, якія маюць адзін галоўны член — дзейнік.

2. Закрэслі лішнія.

Аднастаўныя сказы з галоўным членам выказнікам падзяляюцца на пэўна-асабовыя, няпэўна-асбовыя, абагульнена-асабовыя, назыўныя, безасабовыя.

СІНТАКСІЧНЫЯ ЛАБЫРЫНТЫ ЎСКЛАДНЕНАГА СКАЗА

СКАЗЫ З АДНАРОДНЫМІ ЧЛЕНАМІ

I. Паняцце пра аднародныя члены сказа

Сінанімія простых сказаў з аднароднымі членамі і складаназлучаных сказаў

Практыкаванне 1. Прачытай урыўкі з вершаў. Звярні ўвагу на выдзеленыя словы. Якая моўная з’ява і чаму дазволіла аўтарам стварыць камічны эфект?

- Ён шле хвалу на тоны ўсе
І гаспадыні, і вяндрліне,
І той дзівоснай каўбасе (*Я. Колас*).
- Тут, мне помніцца, й даўней
Добрых шмат было свіней,
Жарабцы былі, паэты —
Пладавіты горад гэты (*К. Крапіва*).

Загадка

Прачытай сказ. Ці ёсць у ім аднародныя члены сказа?
Заснулі ціхія бярозы ўночы пад акном (*А. Астрэйка*).

Падказка

Апазнавальныя прыкметы аднародных членаў сказа

1. Залежаць ад аднаго і таго ж слова.
 2. Адказваюць на адно і тое ж пытанне.
 3. З'яўляюцца адным і тым жа членам сказа.
 4. Звязваюцца паміж сабой інтанацыйнай пералічэння і злучальнымі злучнікамі.
 5. Утвараюць раўнапраўныя па саставе спалучэнні слоў, г. зн. нельга паставіць пытанне ад аднаго слова да другога.
-

Практыкаванне 2. Прачытай верш. Падкрэслі аднародныя члены як члены сказа.

Разабралі паэты
Усе верасы і росы,
Усе зоркі сусвету,
Жаўрукоў
І дзявочыя косы.
Разабралі маланкі
І пажары позніх рабінаў,
Скрып тужлівых усіх каляінаў,
Залатыя світанкі,
Пахі спелага бору,
У палях — васількі і калоссе...
А што ж мне засталася?
Буду сеяць зоркі ў разоры.
І па ўсёй Беларусі
Засаджу верасамі дубравы,
У сіняве растваруся
І расой ападу на травы.

Н. Тарас.

Практыкаванне 3. У прыведзеных сказах выпраў памылкі, звязаныя з ужываннем аднародных членаў.

1. Віншую вас ад усёй душы і асабіста ад сябе. 2. Гэты сквер — любімае месца адпачынку жыхароў горада, моладзі і дзяцей. 3. У гаспадарцы павялічана пагалоўе буйной рагатай жывёлы, кароў і птушкі. 4. Камісія адзначыла антысанітарны стан павільёна і гандляркі Пятровай. 5. У пакоі стаялі сталы, крэслы, мэбля з чырвонага дрэва.

Паразважаем! Калі ставяцца коскі пры аднародных членах сказа, звязаных злучнікамі? Аказваецца, правіла вельмі простае. Коска не ставіцца паміж аднароднымі членамі:

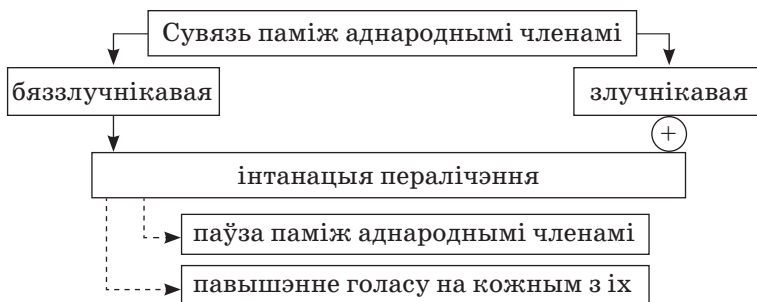
- звязанымі адзіночным злучнікам **і, ды (= і), ці, або**;
- звязанымі рознымі злучнікамі (**і... ды...**).

У астатніх выпадках коска ставіцца.

Практыкаванне 4. Прачытай сказ. Устаў прапушчаныя знакі прыпынку. Колькі радоў аднародных членаў змешчана ў сказе?

Берагчы хлеб шанаваць самы маленькі кавалачак кожную скарыначку прывучалі дзед і бацька (І. Грамовіч).

Даведка

Практыкаванне 5. Перабудуй аднародныя рады наступных сказаў так, каб у іх выражаліся пазначаныя ў дужках значэнні.

1. У Адама былі галіфэ з зялёным, з чырвоным, з сінім кантам (узмацненне кожнага з аднародных членаў). 2. Кожнае каліўца імкнецца ўхапіць больш святла, паветра, цеплыні (вычарпальны характар пералічэння).

Паразважаем пра тое, якое значэнне мае інтанацыя пералічэння для вызначэння аднародных членаў. Возьмем, напрыклад, сказ:

Мы гулялі ў Мінску па праспектах.

У сказе ёсць дзве акалічнасці месца, якія адносяцца да аднаго і таго ж слова — выказніка (гулялі дзе?), але выражаны словамі рознымі па сэнсе: Мінск — назва горада, праспект — яго частка. Менавіта таму тут не можа прысутнічаць інтанацыя пералічэння. А гэта значыць, што акалічнасці не з'яўляюцца аднароднымі.

Даведка

Не з'яўляюцца аднароднымі членамі:

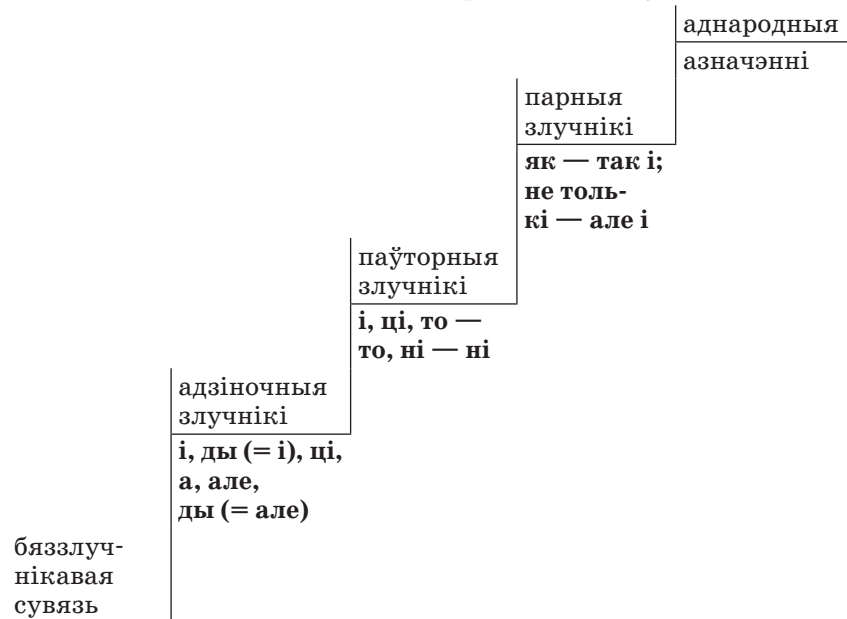
- 1) словы, якія паўтараюцца з мэтай узмацнення сэнсу;
- 2) спалучэнні дзеясловаў, якія выступаюць у ролі адзінага выказніка: **Пачалі збірацца ісці на вячоркі;**
- 3) словы, якія ўдакладняюць, канкрэтызуюць сэнс папярэдніх слоў;
- 4) устойлівыя спалучэнні слоў: **ні жывы ні мёртвы, ні свет ні зара, і смех і грэх і г. д.** Такія словы з'яўляюцца адным членам сказа.

II. Знакі прыпынку пры аднародных членах сказа

Паразважаем! Як зразумець і запомніць правілы пунктуацыі пры аднародных членах? Сапраўды, правіл існуе нямала, але яны ўтвараюць пэўную сістэму, і, больш за тое, некаторыя з іх (калі не многія) ты ўжо ведаеш. Якія? Разгледзь гэту ўмоўную «лесвіцу» правіл. Адзнач тыя «прыступкі», правілы якіх ты ведаеш, і сфармулуй гэтыя правілы.

«Прыступкі» цяжкасцей у пунктаграмах:

Раздзяленне коскамі аднародных членаў сказа

Практикаванне 6. Спішы, падкрэслі аднародныя члены сказа, вызнач іх сінтаксічную ролю ў сказе і ўмовы аднароднасці. Пастаў, дзе трэба, знакі прыпынку.

1. Зямля ж, **ох**, многа патрабуе і догляду і той увагі і, калі хочаце, павагі, тады вас хлебам ушануе і малаком і пірагамі... (Я. Колас). 2. Усе яны [палешукі] былі заўзятыя паляўнічыя захопліваліся адным толькі выглядам стрэльбы і былі выдатнымі стральцамі (Я. Колас). 3. Ішлі [рыбакі] па роснай атаве цераз кусты па пячаных грывах брылі па нейкім балоце і, **нарэшце**, спыніліся ў прыгожай мясціне пад разгалістым дубам (І. Шамякін). 4. Следам за ім выйшаў паляўнічы. Прысадзісты мужчына сярэдніх год у суконнай куртцы і ў простаў летняй кепцы (М. Гамолка). 5. І сонца прамені і сцюжу марозаў і радасць уцехі і горкія слёзы дзялілі вы, разам у жыцці ідучы (Я. Брыль). 6. Маланкі паласавалі ўжо неба і ўздоўж і ўпоперак, яны нагадвалі і белыя шаблі і блакітныя стрэлы і зігзагі і дугі (Т. Хадкевіч).

Даведка

Успомні разрады злучальных злучнікаў:

1) спалучальныя	→	і, ды (= і), ні — ні, як — так і, не толькі — але і, не столькі — колькі
2) супраціўныя	→	а, але, ды (= але), аднак, затое, хоць (хоць і) — але
3) размеркавальныя	→	ці, ці — ці, або, або — або, то — то, ці то — ці то, не то — не то, калі не — то
-

Практикаванне 7. Падкрэслі ў тэксце аднародныя члены сказа, вызнач словы, да якіх яны адносяцца, і характар сувязі аднародных членаў.

Адразу збоку грэбелькі млела дрыгва, зманліва зялёная, з буйной травой; ступі — і не выберашся, зацягне, засмокча навек. Доўга ішлі то купы зараснікаў, то высокая бурая трава, то чорнае, асклізлае ламачча. Балота, зялёная пагібель, як згледзець воку, на цэлыя кіламетры, да сіняй пасачкі кучаравага лесу.

Час ад часу балота змяняў лес. У ім яшчэ назольней лезла ў вочы, у вушы камарэча, што кідалася цэлымі хмарамі. Балота, мокры лес, зноў балота; выспачкі, нават пячаныя, былі рэдка, сыходзілі вельмі ж скура.

Іншы раз лес абступаў пануры, чорны, з такімі зараснікамі, што сонца не магло прабіць, з такой густой навісцю ўгары, што не было

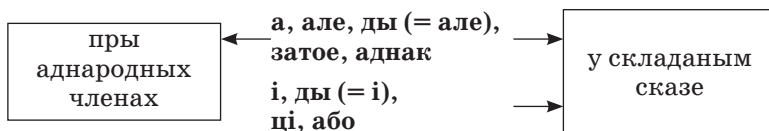
відаць неба. Станавілася сярод белага дня цёмна, як увечары. Дарога была ўжо нібы не дарога, а пячора (І. Мележ).

Практыкаванне 8. Прадоўжы дадзеныя сказы. У якіх выпадках коску можна паставіць адразу, а ў якіх трэба падумаць, што звязвае злучнік?

1. Прайшла невялікая навальнічка але...
2. З вялікай ахвотай падмацаваліся хлопцы ягадамі ды...
3. Горад шумеў і дзень і...
4. Сонца толькі што ўзышло аднак...
5. Дзяўчына або маўчала або...
6. Музы́ка шчо́дра рассейваў гукі не жменяй а...

Падказка

Коска пры адзіночных злучальных злучніках

Загадка

Што трэба зрабіць са сказам, каб у ім знікла коска?

Мы леглі спаць, і ўсе хутка заснулі.

Практыкаванне 9. Вырашы пытанне, ці ставіцца коска перад злучнікам **і** ў кожным з наступных сказаў. Чаму для гэтага трэба знайсці граматычныя асновы сказаў? Падкрэслі іх.

1. Збянтэжаны хлопчык уцёк і схваўся ў хаце. Збянтэжаны хлопчык уцёк і мы не маглі знайсці яго. Збянтэжаны хлопчык уцёк і яго нідзе не маглі знайсці. 2. На небе з'явіўся месяц і наваколле пасвятлела. На небе з'явіўся месяц і навокал стала святлей. На небе з'явіўся месяц і асвятліў усё навокал. 3. Прайсці праз залу мы не маглі і павярнулі назад. Прайсці праз залу мы не маглі і нам прыйшлося павярнуць назад. 4. Мы ішлі то полем то лесам.

Практыкаванне 10. Прадоўжы сказы двойчы: так, каб перад злучнікам **і** не трэба было ставіць коску, і так, каб яна была неабходна. Раствумач гэта графічна.

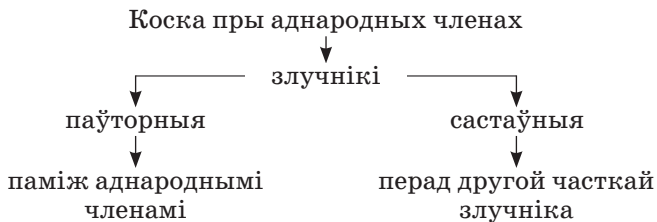
1. Вецер калыша дрэвы і...
Вецер калыша дрэвы, і...

2. Сонца пераліваецца ў росах і...
Сонца пераліваецца ў росах, і...
3. Сыпануў дробны дождж і...
Сыпануў дробны дождж, і...

Практыкаванне 11. Спішы, падкрэслі аднародныя члены як члены сказа, абгрунтуй такім чынам пастаноўку прапушчаных косак. Вылуч паўторныя злучнікі. Да якога разраду яны адносяцца?

1. Самотна звінела ці то сухая трава ці то зелле (К. Чорны).
2. Чуваць ці то птушыны шчэбет-перасвіст ці то веснавое бульканне ручая (Я. Брыль).
3. Шмат якія птушкі гняздзяцца ў полі альбо ў лесе (В. Вольскі).
4. Душу сціскае бодем не то смутак не то жаль (Я. Колас).
5. Ні месяца ні зорак не было відаць за густымі хмарамі (Я. Колас).
6. Усе мы былі або малыя або самыя зялёныя падросткі (К. Чорны).
7. Лес наш хоць і не дужа вялікі але прыгожы.
8. Як дзень так і ноч ідуць цягнікі ды ідуць (В. Якавенка).
9. Ранак не дажджлівы а імглісты пасля ўчарашняга дажджу.
10. Шумелі бярозы на гром ці на вецер (М. Лынькоў).

Падказка

Практыкаванне 12. Перабудуй сказы, апусціўшы першы з паўторных злучнікаў. Што зменіцца ў пунктуацыі сказаў?

1. Густы туман накрыў і палі і лугі і возера.
2. І летам і зімой і восенню зелянеюць кашлатыя елкі.
3. І ласі і дзікі і рысі водзяцца ў нашых лясах.

Практыкаванне 13. У сказах пастаў коскі і графічна пракаменціруй іх пастаноўку. Перабудуй сказы так, каб у іх з'явіліся састаўныя злучнікі **як, так і; не толькі, але і**.

1. Паняцце рытму ёсць і ў музыцы і ў паэзіі.
2. Горад упрыгожвалі і помнікі і фантаны.

3. Прыгажосць старажытных гарадоў стваралі і геніяльныя дойліды і невядомыя будаўнікі.

4. У школьную праграму ўваходзіць і класіка і сучасная літатура.

Практыкаванне 14. Запішы сказы, устаў прапушчаныя коскі. Падкрэслі члены сказа, якія звязваюцца злучнікамі. Па-рознаму вылуч састаўныя злучальныя і падпарадкавальныя злучнікі.

1. Раніца была не столькі цёплая колькі туманная і пахмурная.
2. У гэтых мясцінах частымі былі не толькі туманы але і дажджы.
3. Многа як сліў так і груш расло ў нашым садзе.
4. Дзікая сліва на смак даўкая як і дзікая груша.
5. Тоўстым слоem як дарогі так і хаты пакрыў снег.
6. Сакавіцкі мароз нібы жалезны панцыр скаваў зямлю.

Практыкаванне 15. Падкрэслі аднародныя члены, вызнач, як яны звязаны, пастаў коскі. На падставе якога правіла ты гэта робіш? Запішы схемы аднародных членаў.

1. Мінск багаты тэатрамі і музеямі помнікамі архітэктуры і паркамі.
2. Маразы і завеі непразныя гушчары і лясныя нетры начоўкі пад адкрытым небам і сустрэчы з дзікімі жывёламі не спынялі першапраходцаў.
3. Беларусь — краіна размешчаная паміж Бугам Нёманам і Дняпром Заходняй Дзвіной і Прыпяццю. Гэта краіна лясоў і шырокіх раўнін азёр і павольных рэк.
4. З маленства навекі душой палюбіў зялёнае поле і блакітнае неба світанні над лесам і золата ніў.

Падказка

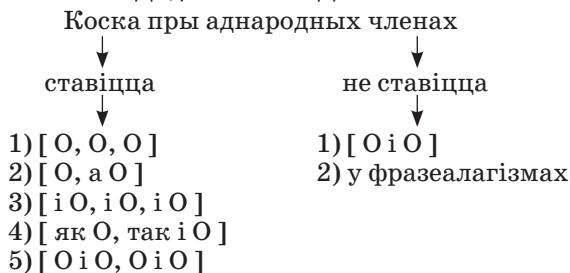
Калі злучнік і звязвае аднародныя члены папарна, то коска ставіцца толькі паміж парнымі групамі.

Загадка

Ці звязаны аднародныя члены ў наступным сказе паўторным злучнікам? Пракаменціруй наяўнасць або адсутнасць знакаў прыпынку.

Прыказкі і прымаўкі карыстаюцца вялікай папулярнасцю ў народзе і таму з'яўляюцца самым распаўсюджаным відам вуснай народнай творчасці.

Паразважаем ізноў пра тое, наколькі цяжка запомніць правілы пунктуацыі пры аднародных членах. Зробім схематычны запіс усіх правіл у самым агульным выглядзе (яго можна перапісаць некалькі разоў, пакуль не запомніцца), і іх акажацца не так шмат...

Аднародныя і неаднародныя азначэнні

Загадка

У якім з гэтых сказаў прасцей вырашыць, аднароднымі ці неаднароднымі з'яўляюцца азначэнні? Што дапамагае знайсці правільнае рашэнне ў такой сітуацыі?

1. *Тут расла сырая і густая трава.*

2. *Сырыя, дзікія зараснікі, змрок і разгалістыя кроны дрэў абступалі нас.*

Падказка

Загадка

Ці з'яўляюцца аднароднымі азначэнні ў гэтым сказе?

*На праспекце пабудавалі прамяя чатырохкутныя шматпа-
вярховыя дамы.*

Практыкаванне 16. У якім слупку прадстаўлены сказы з аднарод-
нымі азначэннямі, а ў якім — з неаднароднымі? Падпішы слупкі. Гра-
фічна растлумач і пастаў прапушчаныя коскі.

1. Новы светла-карычневы кас-
цюм быў яму завялікі.
2. Выехаў я на досвітку
і апоўдні спыніўся каля белага
аднапавярховага будынка.
3. Стол пахіліўся, і прыгожая
крыштальная ваза звалілася
на падлогу.

1. З раніцы малады прыгожы
муж адбываў на службу.

2. Было гэта ў маладыя
дужыя гады, калі сэрца
адчайна білася ў грудзі.

3. За сталом сядзеў маленькі
сухенькі дзядок.

Даведка

Запомні, што аднароднымі лічацца азначэнні, калі:

1) яны характарызуюць прадмет з розных бакоў, але пры гэтым
аб'яднаны агульнай прыметай, агульным уражаннем (прыемны —
непрыемны, добры — дрэнны і г. д.);

2) за адзіночным азначэннем стаіць дзеепрыметнік.

Практыкаванне 17. У сказах да азначэнняў падбяры спачатку не-
аднародныя, затым аднародныя азначэнні. Растлумач, чаму яны такія
з'яўляюцца.

У з о р: Машына імчалася па шырокай дарозе. — Машына імча-
лася па шырокай асфальтаванай дарозе. Машына імчалася па шы-
рокай, (= і) зручнай дарозе (*агульн. ураж.*).

1. У дзвярах з'явіўся шыракаплечы мужчына. 2. Бледна-жоўты
месяц выплыў з-за хмар. 3. У мінулым годзе стаяла халодная зіма.
4. Над зарослымі ірвамі ўзвышаліся старадаўнія руіны.

Практыкаванне 18. Да азначэнняў у сказах падбяры дзеепрымет-
нікі, утварыўшы іх ад слоў, прапанаваных у даведцы. Чаму паміж двума
азначэннямі трэба паставіць коску?

1. На вуліцах можна ўбачыць вялізныя ... дрэвы. 2. Беларускі
народ у гады Вялікай Айчыннай вайны здзейсніў вялікі ... подзвіг.

3. Скрозь вялікія ... вокны ў пакой лілося сонечнае святло. 4. Па тратуарах пабеглі вясеннія ... ручайкі.

Словы для даведкі: блішшаць на сонцы; паваліць ураганам; да бляску вымыць; ні з чым не параўнаць.

Абагульняльныя словы пры аднародных членах

Пратыкаванне 19. Вызнач, з якім з трох значэнняў слова **абагульніць** звязаны тэрмін **абагульняльныя словы пры аднародных членах**. Падкрэслі ў гэтым азначэнні ключавое слова.

Абагульніць (незак. тр. **абагульняць**) —

- 1) злучыць разам, аб'яднаць разам, аб'яднаць у нешта агульнае;
- 2) надаць агульнае значэнне чаму-небудзь прыватнаму, адзінкаваму;
- 3) выявіць агульнае ў асобных з'явах, рэчах: зрабіць вывады з назіранняў асобных фактаў і выказаць іх у форме агульнага палажэння.

Пратыкаванне 20. Падбяры да назойнікаў абагульняльныя словы.

1. Назойнік, прыметнік, дзеяслоў, прыслоўе —
2. Дзейнік, выказнік, азначэнне, акалічнасць —
3. Фартэпіяна, віяланчэль, скрыпка, фагот —

Даведка

Абагульняльныя словы (або словазлучэнні) абазначаюць агульнае для некалькіх прадметаў паняцце, так званы **род** прадметаў.

Аднародныя члены называюць паняцці, якія ўваходзяць у больш шырокае родавае паняцце, абазначаюць яго канкрэтныя **віды**.

Галоўная апазнавальная прымета абагульняльнага слова: яно стаіць у тым жа **склоне**, што і аднародныя члены.

Пратыкаванне 21. У кожным радзе знайдзі і падкрэслі назойнікі, якія абазначаюць больш шырокае (родавае) паняцці.

1. Ямб, харэй, дактыль, вершаваныя памеры, анапест, амфібрахій.
2. Класіцызм, барока, архітэктурныя стылі.
3. Крок з коскай, знакі прыпынку, дужкі, двукоссе, двукроп'е.

Практыкаванне 22. Прадоўжы рады слоў, якія ўваходзяць у адно і тое ж родавае паняцце.

1. Ручка, аловак...
2. Алюміній, цынк...
3. Дождж, снег...

Практыкаванне 23. У якім з наступных сказаў ёсць аднародныя члены з абагульняльным словам? Пакажы гэта графічна. Пастаў неабходныя знакі прыпынку. Звярні ўвагу на правапіс ў.

1. Манеты і посуд рэшткі будынкаў і берасцяныя граматы ўсё гэта знаходзяць вучоныя пры раскопках.

2. Усё неабходнае для археалагічных работ было падрыхтавана загадзя.

Падказка

Пунктуацыя пры аднародных членах
з абагульняльнымі словамі

Пазіцыя аднародных
членаў у адносінах да
абагульняльнага слова

выбар
знака прыпынку

1. [...⊙:○,○,○].
2. [○,○,○ — ⊙...].
3. [⊙:○,○,○ — ...].

III. Аднародныя члены сказа ў маўленні

Практыкаванне 24. Калі б табе прыйшлося апісваць зімовы пейзаж, якія яго дэталі былі б табой абавязкова выкарыстаны як самыя важныя і неабходныя? Карытайся галоўнымі і даданымі аднароднымі членамі, пастарайся, каб яны былі развітымі. Прымяні розныя спосабы сувязі аднародных членаў сказа.

Даведка

Аднародныя члены сказа могуць мець пры сабе залежныя словы. Такія аднародныя члены з'яўляюцца развітымі. Памятай, што дзейнік і дапаўненне можна развіць з дапамогай азначэння або дапаўнення, а выказнік — з дапамогай акалічнасці і дапаўнення і г. д.

Значна развітыя аднародныя члены (бяззлучнікавыя і злучнікавыя) раздзяляюцца кропкай з коскай, асабліва калі ўнутры аднародных членаў ужо ёсць коскі. Развітыя аднародныя члены дапамагаюць зрабіць сказ больш разгорнутым, больш багатым.

Паразважаем пра тое, што аднародныя члены функцыянуюць у розных стылях маўлення і ў кожным з іх маюць вялікія магчымасці, вялікае значэнне. Так, у кніжных стылях яны – найважнейшы сродак падрабязнага апісання прадметаў, з’яў, працэсаў і г. д. У афіцыйна-дзелавым, як і ў навуковым стылі, абавязкова паўната і дакладнасць пералічэння аднародных паняццяў, вычарпальнае пералічэнне прымет, дзеянняў.

Паводле І. Голуб.

Практыкаванне 25. Знайдзі ў сказах граматычныя памылкі, падкрэслі іх хвалістай лініяй, абазнач літарай Г. Запішы правільны варыянт сказаў.

1. Мы разам з сябрамі: Максім^Г, Света^Г і Алег^Г — пайшлі купацца на возера.

2. Смех, вясёлы гоман, музыка — гэтымі гукамі была напоўнена зала.

3. У розных жанрах: артыкул, рэпартаж, нарыс — меў вопыт журналіст.

1. Мы разам з сябрамі: ^{Т. скл.}Максімам, ^{Г. скл.}Светай і ^{Т. скл.}Алегам — пайшлі купацца на возера.

Практыкаванне 26. У якіх з прыведзеных сказаў ёсць граматычныя памылкі? Выпраў іх, запішы правільны варыянт сказаў.

1. Яна любіла шахматы і маляваць фламастарам. 2. Добры вучань прывыкае чытаць і канспектаваць кнігі. 3. З дзяцінства яго прывучаюць ведаць і разбірацца ў жывапісе. 4. Усе былі рады і задаволены гэтым рапэннем. 5. На вуліцы ішоў дождж і два студэнты.

Даведка

Некаторыя правілы ўжывання аднародных членаў

1. Пры двух аднародных членах адно залежнае слова можа быць толькі тады, калі абодва словы кіруюць адным і тым жа прыназоўнікам і склонам. Напрыклад: *любіць і паважаць бацькоў*.

2. У іншым выпадку залежныя словы павінны ўжывацца пры кожным з аднародных членаў. Напрыклад: *любіць паэзію і захапляцца ёю* (нельга сказаць: *любіць і захапляцца паэзіяй*).

3. У якасці аднародных членаў не спалучаюцца назоўнік і інфінітыў.

4. У аднародны рад нельга ўключаць далёкія і лексічна несупастаўляльныя паняцці. Напрыклад: *піць каву з малаком і з задавальненнем*.

Параважаем пра тое, што часам памылкі, звязаныя з ужываннем аднародных членаў, дапускаюцца спецыяльна. Лексічная несумяшчальнасць аднародных членаў пад прямом умелага аўтара становіцца прадметам гумару і камізму. Прачытай наступныя сказы і ўсміхніся.

У нашым калгасе мы разводзім кароў, свіней і іншую буйную рагатую жывёлу.

Гэта быў спецыяліст у розных абласцях, а таксама раёнах і рэгіёнах.

За тры гады мы пабудавалі дзіцячы садок, школу, кароўнік і іншыя жывёлагадоўчыя памяшканні.

Заданні для самастойнай працы

1. Адзнач правільнае сцвярджэнне.

Аднародныя члены сказа — гэта...

а) члены сказа, якія выконваюць аднолькавую сінтаксічную функцыю, адносяцца да аднаго агульнага для іх слова і вымаўляюцца з інтанацыяй пералічэння;

б) члены сказа, выдзеленыя па сэнсе і інтанацыяна;

в) члены сказа, якія абазначаюць тое, што гаворыцца аб дзейніку, і адказваюць на пытанні: *што робіць прадмет? што з ім робіцца? які ён?*

2. Адзнач правільны разбор па членах сказа:

а) Шумелі бярозы на гром ці на вечер.

б) Шумелі бярозы на гром ці на вечер.

в) Шумелі бярозы на гром ці на вечер.

г) Шумелі бярозы на гром ці на вечер.

3. Запішы толькі тыя сказы, у якіх паміж аднароднымі членамі, звязанымі злучнікамі, трэба паставіць дзве коскі:

а) Неўзабаве яны выехалі на кароткую прыгожую вуліцу.

б) Дзень спякотны і вясёлы з песняй жніўнаю прыйшоў.

в) Усё ў лесе набывала казачны дзівосны характар.

г) Люблю я ўзгоркі і насып-курган і сіняй далечы празрысты туман.

д) У лесе растуць кедры і лістоўніцы дубы і ліпы бярозы і клёны.

е) Вецер птушкай біўся ў вокны ныў шумеў стагнаў і апаўшым лісцем мокрым шыбы засыпаў.

ё) То тут то там віднеліся паселішчы.

УСКЛАДНЕННЕ СКАЗА АДАСОБЛЕННЫМІ ЧЛЕНАМІ

I. Паняцце пра адасобленне. Знакі прыпынку пры адасобленых членах сказа

Адасобленыя азначэнні

Практыкаванне 1. Перабудуй кожную пару сказаў такім чынам, каб перадаць два паведамленні ў больш лаканічнай форме.

1. Бярозкі былі ахутаны маладым лісцем. Яны стаялі пры самай дарозе.

2. Сена змачыў дождж. Яно запахла яшчэ мацней.

3. Дождж быў па-майску цёплы, дробны, але спорны. Ён пайшоў надвяхоркам.

4. Неба густа засеяна зоркамі. Яно відаць праз навісь галін.

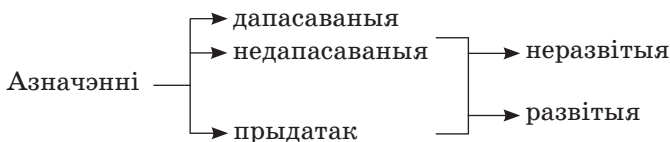
Практыкаванне 2. Якія адметныя асаблівасці азначэння адлюстраваны ў вершы, што склала твая аднагодка?

Хоць член сказа я даданы,
Але важны, без сумнення,
Бо завуся — азначэнне.
Слова без мяне пустое,
Самотнае такое.
Упрыгожу я прадмет,
Надам шмат яму прымет.
Бо прымету я паказваю,
На пытанні *чый? які?* адказваю.

Практыкаванне 3. Падкрэслі азначэнні, знайдзі азначаемыя словы. Якія разнавіднасці азначэнняў прадстаўлены ў сказе?

На кароценькай, сашчыпанай гусямі і качкамі траве ляжалі расінкі — сухія, цьмяныя, бы кропелькі парафіну (У. Рубанаў).

Даведка

Практыкаванне 4. Якія разнавіднасці азначэнняў прыведзены ў табліцы? Падпішы кожны слупок. Якімі часцінамі мовы выражаны азначэнні? У першым слупку вызнач від падпарадкавальнай сувязі.

помнік славы	выдатны помнік	помнік-волат
помнік на ўзвышшы	адноўлены помнік	помнік-абеліск
яго помнік	гэты помнік	
помнік злева	першы помнік	

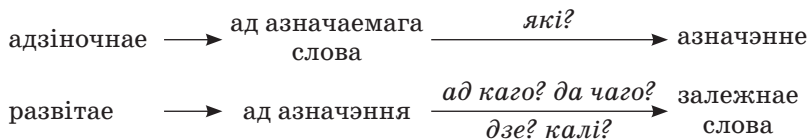
Прывядзі ўласныя прыклады з адным і тым жа назоўнікам у ролі азначаемага слова. Гэта дапаможа табе запомніць разнавіднасці азначэнняў.

Загадка

Які спосаб падпарадкавальнай сувязі пераважае ў беларускай мове: дапасаванне, кіраванне, прымыканне?

Падказка

Схема пастаноўкі пытанняў для таго, каб знайсці:
азначэнне і залежнае слова

Паразважаем пра тое, як важна пры адасабленні азначэнняў правільна знайсці азначаемае слова. Менавіта ад яго цягнецца ланцужок пытанняў – спачатку да азначэння, а потым да залежных слоў. Азначаемае слова трымае ўсю канструкцыю. Ubачыш, дзе ў адносінах да яго знаходзіцца азначэнне (перад ці пасля), – вырашыш пытанне аб тым,

ставіць або не ставіць коскі. Як пазнаць яго? Па сэнсе? Безумоўна. Але ўсё ж такі галоўным з’яўляецца той факт, што азначаемае слова ўплывае на азначэнне, якое дапасуецца да яго ў тым жа родзе, ліку і склоне. Гэта значыць, што не могуць быць адзін род, лік або склон у азначаемага слова і зусім іншыя — у азначэння (А. Я. Брусіна).

Даведка

Каб добра засвоіць правілы адасаблення азначэнняў, неабходна ведаць апорныя паняцці:

1. Марфалагічныя — прыслоўе, прыметнік, назоўнік, асабовы займеннік.

2. Сінтаксічныя — азначаемае слова, залежнае слова, азначэнне развітае і неразвітае.

3. Пазіцыя азначэння ў адносінах да азначаемага слова — перад ім і пасля яго.

4. Значэнне прычыны (з якой прычыны? чаму?) і ўступкі (нягледзячы на што?)

Практыкаванне 5. Да прыведзеных прыметнікаў падбяры залежныя словы. З утворанымі развітымі азначэннямі складзі і запішы сказы так, каб азначэнні былі або адасобленымі, або неадасобленымі.

У з о р: Задаволеная (настаўніца) — задаволеная працай вучняў. Настаўніца, задаволеная працай вучняў, скончыла ўрок.

1. Цёмнае (неба) —
2. Сумная (усмешка) —
3. Пустыя (палі) —

Практыкаванне 6. Перабудуй сказы такім чынам, каб адзіночныя азначэнні апынуліся пасля азначаемага слова. Што зменіцца ў пунктуацыі сказаў?

1. Ясны і светлы месяц падняўся высока над зямлёю.
2. Далёкія, незвычайныя краіны вабілі нас.
3. Зялёныя і залатыя палаткі раскінуліся перад вачыма.

Практыкаванне 7. Перабудуй сказы так, каб у іх з’явіліся адасобленыя адзіночныя азначэнні. Сказы запішы. Падкрэслі граматычныя асновы. Назаві тып выказніка.

У з о р: Ноч была цёплая і бязветраная. — Ноч, цёплая і бязветраная, апусцілася на горад.

1. Мая сяброўка працавітая і адказная.
2. Кніга аказалася цікавай, займальнай.

Даведка

Два і больш адзіночных азначэнняў пасля азначаемага слова

адасабляюцца

- 1) ёсць азначэнне перад азначаемым словам
- 2) нясуць большую сэнсавую нагрузку

не адасабляюцца

маюць цесную сэнсавую сувязь з азначаемым словам; не аддзелены ад яго інтанацыйна

Паразважаем пра новае для цябе пунктуацыйнае правіла. Ты ўжо ведаеш, што прыслоўны зварот (дапасаванае развітае азначэнне), які стаіць перад азначаемым словам, коскамі не выдзяляецца. Аказваецца, так бывае не заўсёды. Давай параўнаем сказы:

1. Адораны незвычайнай сілай чалавек пасяліўся ў суседнім доме.
2. Адораны незвычайнай сілай, Андрэй працаваў за траіх.
3. Адораны незвычайнай сілай, бацька у той жа час быў мяккім, добрым чалавекам.

Ва ўсіх трох сказах развітае азначэнне стаіць перад азначаемым словам. Значыць, коскі не павінны стаяць?

А што мы бачым? У другім і трэцім сказах коскі. Вось яно, новае і цікавае... У чым тут справа? У такіх сказах азначэнні маюць дадатковае значэнне акалічнасці: прычыны (у другім сказе) і ўступкі (у трэцім сказе). Як гэта даказаць? Можна перабудаваць гэтыя сказы ў складаназалежныя:

Андрэй працаваў за траіх, таму што быў адораны незвычайнай сілай.

Бацька быў мяккім, добрым чалавекам, нягледзячы на тое, што быў адораны незвычайнай сілай.

Гэты спосаб дапаможа табе ў такіх сітуацыях.

Практыкаванне 8. Прачытай сказы, падрэслі адасобленыя азначэнні. Якія з іх адзіночныя, а якія развітыя? Якія стаяць перад азначаемым словам, а якія пасля яго? Як гэта ўплывае на выдзяленне азначэнняў коскамі?

Мы, здзіўленыя пачутым, доўга маўчалі.

Мы, здзіўленыя і ўзрушаныя, доўга маўчалі.

Здзіўленыя ўсім пачутым, мы доўга маўчалі.

Здзіўленыя і ўзрушаныя, мы доўга маўчалі.
 Мы, здзіўленыя, доўга маўчалі.
 Здзіўленыя, мы доўга маўчалі.

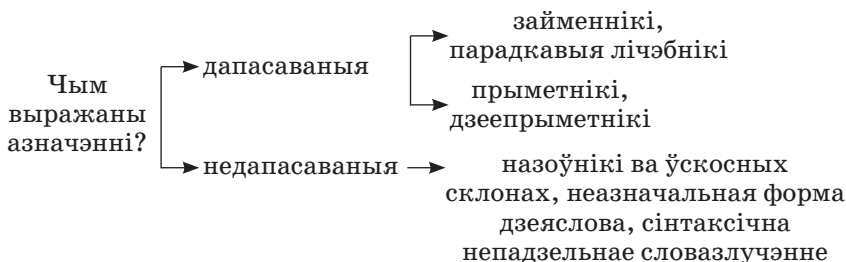
Практыкаванне 9. Замест пропуску ўпішы патрэбныя словы, каб атрымаўся кароткі вывад па вывучанай арфаграме.

Калі азначаемае слова з’яўляецца _____, то _____ азначэнне, якое да яго адносіцца, выдзяляецца коскамі ў _____ палажэнні.

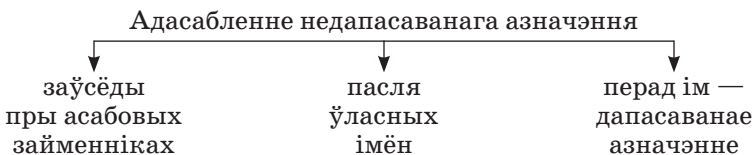
Загадка

Чаму недапасаваныя азначэнні называюцца недапасаванымі? Пабудуй свой адказ такім чынам, каб у ім упаміналіся ўсе тры віды падпарадкавальнай сувязі.

Даведка (паўтарэнне)

Падказка

Практыкаванне 10. Напішы некалькі сказаў, якія апісвалі б пэўны прадмет. Выкарыстай канструкцыю:

дапасаванае азначэнне + азначаемае слова + недапасаванае азначэнне

Яснае неба, з лёгкімі аблокамі на ім, здавалася бясконцым.

Практыкаванне 11. Параўнай сказы ў левым і правым слупках. Якую сэнсава-стылістычную функцыю выконваюць адасобленыя азначэнні?

1. Неба, зацягнутае шэрымі хмарамі, нізка навісала над лесам.
2. Смуга, тонкая, сіняватая, песціла лясы і лугі.
3. Люблю свой край, зялёны і спакойны.

1. Зацягнутае шэрымі хмарамі неба нізка навісала над лесам.
2. Тонкая, сіняватая смуга песціла лясы і лугі.
3. Люблю свой зялёны і спакойны край.

Практыкаванне 12. Уключы сваё ўяўленне! Прачытай верш А. Пісьмянкова «Ліпень». Які мастацкі прыём дазволіў аўтару стварыць «маштабны паэтычны малюнак»?

Узмакрэлы і босы,
Бронзавы ад загару,
Стомлены сенакосам,
Ліпень прылёг памарыць.
Мёдам на ўсю Еўропу
Пахнуць стагі і копы.

Зрабі поўны сінтаксічны разбор першага сказа. Вызнач ролю адваротнага парадку слоў у другім сказе.

Адасобленыя прыдаткі

Практыкаванне 13. Спішы сказы, назаві прыдаткі і словы, да якіх яны адносяцца. Растворы, чаму адны з іх пішучца праз злучок з азначаемым назоўнікам, а другія асобна.

1. Лашчыць вока Нёман-прыгажун.
2. Тэатр імя Якуба Коласа знаходзіцца ў Віцебску.
3. Высокі клён, але ён па пояс дому-гмаху.
4. На беразе возера Свіцязь мы разбілі палаткі.
5. У адным месцы рука натрапіла на штосьці халоднае і агіднае. Гэта была жаба-рапуха.

Падказка

Правілы адасаблення прыдаткаў шмат у чым супадаюць з правіламі адасаблення азначэнняў, таму іх можна запомніць па аналогіі.

Практыкаванне 14. Прачытай сказы. Знайдзі ў іх прыдаткі.

1. Сымон, ці, як звалі яго цяпер, Салавей, нават не варухнуўся (З. Бядуля).
2. Грабцы — дзяўчаты, маладзіцы — штораз варушацца, бо чуюць шолах навальніцы.
3. Жыхары нашых рэк — выдры

і бабры — зімою не спяць (В. Вольскі). 4. Хлеб — усяму галава, самы галоўны кармілец. Старажытныя людзі абазначалі сонца, золата і хлеб на пісьме адным і тым жа знакам — кружком з кропкай пасярэдзіне (М. Калачынскі). 5. Некалі на паўвостраве Галубоў Хутар, што ў самым канцы возера, панок адзін жыў, па прозвішчы Чапоўскі (Я. Пархута). 6. З маленства хлопчык выходзіўся як воін (М. Багадзяж). 7. Праляцеў над галавою чорны дзяцел — жаўна (В. Казько).

Адасобленья дапаўненні

Даведка

Адасабляюцца дапаўненні, выражаныя назоўнікамі або займеннікамі ва ўскосных склонах з прыназоўнікамі **акрамя, апрача, замест, за выключэннем** і інш. са значэннем выключэння, уключэння, замяшчэння.

Практыкаванне 15. Прачытай сінанімічныя пары сказаў. У якім сказе зварот з прыназоўнікам **акрамя** мае значэнне выключэння, а ў якім — уключэння?

1. У бібліятэцы былі толькі мы. — Акрамя нас, у бібліятэцы нікога не было.

2. У бібліятэцы былі мы і яшчэ некалькі чалавек. — Акрамя нас, у бібліятэцы было яшчэ некалькі чалавек.

Загадка

Як прыназоўнік **акрамя** звязаны з напісаннем устойлівых зваротаў з часціцай **ні**: *ніхто іншы, нішто іншае*?

Практыкаванне 16. Спішы сказы, падкрэслі адасобленья дапаўненні.

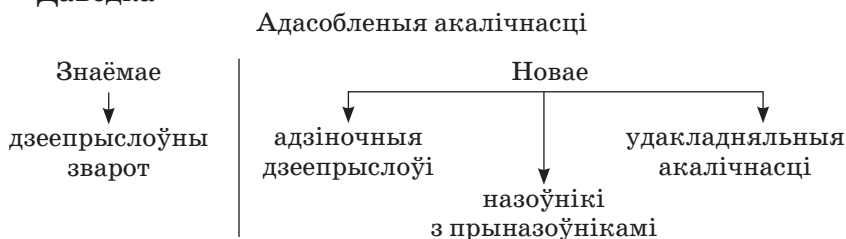
1. У белавежскіх лясах, апрача цецерыкоў, жывуць рабчыкі і курапаткі (В. Вольскі). 2. На голых дрэвах, замест лісця, паклалі шэрань маразы. 3. Нешта было ў вачах дзяўчыны і акрамя прыгажосці (А. Чарнышэвіч). 4. Самалёт, апроч пасажыраў, забраў і пошту. 5. І тчэ, забыўшыся, рука, заміж персідскага ўзору, цвяток радзімы васілька (М. Багдановіч).

Практыкаванне 17. Запішы сказы, пастаў патрэбныя знакі прыпынку.

1. Бацька яго загінуў на фронце, а ў маці акрамя Андрэя было яшчэ двое малодшых дзяцей Барыс і Наста (А. Чарнышэвіч).
2. Такая ідэя спадабалася ўсім уключаючы і дзяўчынак (Я. Маўр).
3. Усе вяскоўцы за выключэннем дзяцей сабраліся ўвечары на сход (М. Лынькоў).
4. Апроч чалавека бярозавікам ласуюцца і некаторыя лясныя жыхары дзятлы, берасцянкі, дразды (Р. Ігнаценка).
5. Міхасёк у лесе быў для нас замест правадніка. 6. Але ніхто нават вецер не крапае панавісаных над платамі галін яблынь і груш у белай раскошнай квецені, а ўвосень абцяжараных плёнамі (П. Пестрак).
7. Вясною палескія рэкі выходзяць з берагоў, а некаторыя асабліва маленькія мяняюць сваю плынь і цякуць не ўніз а ўверх, назад, да сваіх вытокаў (Б. Сачанка).

Адасобленыя акалічнасці

Даведка

Паразважаем пра асобую форму дзеяслова – пра дзеепрыслоўе. Сапраўды, яно абазначае дадатковае дзеянне ў адносінах да асноўнага дзеяння, выражанага дзеясловам-выказнікам. А яшчэ мае цікавы выгляд: пачынаецца як дзеяслоў (і калі не дачытаць слова да канца, яго можна паблытаць з дзеясловам), а заканчваецца на **-ўшы, -шы, -ш, -ючы, -ячы**. Так канец слова і пацвярджае: «Вось яно, дзеепрыслоўе!»

Адасобленыя ўдакладняльныя акалічнасці

Паразважаем пра тое, што такое ўдакладняльныя акалічнасці. Параўнай два сказы:

Яе сятра таксама жыла тут.

Яе сятра таксама жыла тут, у роднай хаце.

У другім сказе – дзве акалічнасці, якія адказваюць на адно і тое ж пытанне. Але яны не з’яўляюцца аднароднымі, паколькі другая акаліч-

нась праз пытанне *дзе іменна?* канкрэтызуе змест першай, абмяжоўвае і звужае яе значэнне. Такія акалічнасці і лічацца ўдакладняльнымі.

Такім чынам,сэнсавая падказка — словы **а іменна**. І адпаведная інтанацыя адасаблення: паўза, павышэнне голасу ў канцы звароту...

Практыкаванне 18. Прачытай сказы. Пастаў вусна адпаведныя пытанні і дакажы, у якіх сказах ёсць, а ў якіх адсутнічаюць удакладняльныя акалічнасці. Устаў прапушчаныя знакі прыпынку.

1. Ноччу нечакана падняўся моцны вецер.

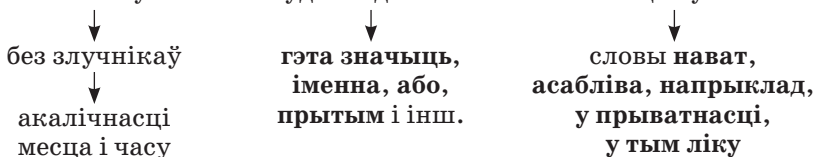
Ноччу гадзіны ў тры ён пачуў званок у дзверы.

2. На ўсходзе край неба пачаў ружавець.

На ўсходзе каля самага лесу паблісквала возера.

Даведка

Спосабы ўключэння ўдакладняльных акалічнасцей у сказ

II. Адасобленыя члены сказа ў маўленні

Практыкаванне 19. Патрэніруйся ў будове сказаў з рознымі відамі адасобленых азначэнняў — адзіночных аднародных, развітых, выражаных дзеепрыметнікамі і прыметнікамі з залежнымі словамі... Пра што пісаць? Дзень, раница, вечар... Твае справы і турботы... Школа... Кнігі... Сябры...

У з о р: Дзень, *поўны звычайных спраў, турбот і хваляванняў*, падыходзіў да канца.

Практыкаванне 20. У тэксце ўстаў і растлумач прапушчаныя знакі прыпынку. Падкрэслі адасобленыя азначэнні. Як ты разумееш выраз **птушыная мова**?

Яны арганізавана выступілі супроць мяне. Адзін з іх, па прозвішчы Хведар Трайка, чалавек вельмі невялікага росту, увесь заросшы валасамі, як шчацінай, з лупатымі вочкамі і ў зрэб'і, нахабна гледзячы ў вочы мне, закончыў сваю прамову:

— Таварыш гаварыў, гаварыў нам, а мы сядзелі, як мамоны глухія! Нічога не разумелі! Нейкая птушыная мова!

А. Мрый.

Заданні для самастойнай працы

1. Адзнач правільнае сцвярджэнне.

Адасобленыя члены сказа — гэта...

а) члены сказа, якія выконваюць аднолькавую сінтаксічную функцыю, звязаны паміж сабой злучальнай сувяззю;

б) члены сказа, выдзеленыя па сэнсе і інтанацыйна;

в) даданыя члены сказа, якія абазначаюць прадмет, аб'ект дзеяння ці стан.

2. Запішы толькі тыя сказы, у якіх правільна выдзелены адасобленыя члены:

а) Сакратар надзеў акуляры і глядзячы на карту, усміхнуўся.

б) Ён, рукі склаўшы, сядзець не будзе.

в) Дыхнуў густы, цёплы ветрык.

г) Вецер, рэзкі і п'явучы, часта свішча пад акном.

д) Пад'ехаўшы да школы, Лабановіч выскачыў з драбінак і ўзышоў на ганак (Я. Колас).

е) Як лепшага калгасніка, яго накіравалі на вучобу ў Беларускаю сельскагаспадарчую акадэмію.

ё) Валодзька хуценька апрануўся і, не снедаючы, выбег з хаты.

3. Знайдзі сказы, якія пабудаваны няправільна. Запішы свой варыянт.

а) Назбіраныя грыбы за дзень турысты падсмажылі на вячэру.

б) Даручанае класу заданне настаўнікам мы выканалі ахвотна.

в) Ля дарожкі раслі кветкі пасыпанай жоўтым пясочкам.

г) Партызаны адпачывалі на паляне, акружанай з усіх бакоў сцяною лесу.

ПАБОЧНЫЯ КАНСТРУКЦЫІ І ЗВАРОТАК. СЛОВЫ-СКАЗЫ

I. «Выратавальныя» словы: пабочныя і ўстаўныя канструкцыі

Практыкаванне 1. Прачытай сказы. У якім з іх ёсць пабочнае слова? Па якіх прыметах яго можна пазнаць? Як яно выдзяляецца на пісьме?

1. Поўнасю верагодна, што гэта магло здарыцца ў наш час.

2. Ніхто з прысутных не чакаў такога павароту падзей. 3. Ніхто з прысутных, верагодна, не чакаў такога павароту падзей.

Падкрэслі члены сказа ў першым і трэцім сказах. Ці супадае поўнасьцю змест гэтых выказванняў?

Прачытай уголас другі і трэці сказы. Чым адрозніваецца іх інтанацыя?

Пратыкаванне 2. Прачытай жартоўнае значэнне тэрміна, сфармуляванае васьмікласнікам. У чым ты можаш з ім пагадзіцца?

Пабочныя словы — гэта тое, што па жаданні ўводзіцца і пры патрэбе (для праверкі) выводзіцца без усякай шкоды для сказа.

Падказка

Пабочныя словы, словазлучэнні, сказы	←	адносіны моўцы да паведамлення
[П. с., ...].	[..., п. с., ...].	[..., п. с.].

Пратыкаванне 3. Запішы сказ, уключыўшы ў яго тры-чатыры пабочныя словы, якія выражаюць адносіны да паведамлення, розныя пачуцці, крыніцу паведамлення ці інш. Ужывай пабочныя словы ў пачатку, канцы, сярэдзіне сказа.

Канцэрт групы «Дзецідзяцей» пераносіцца.

Пратыкаванне 4. Прачытай два сказы. Ці пагодзішся ты, што ў дадзеным выпадку без уліку інтанацыі практычна немагчыма распазнаць пабочныя словы?

1. За гэтым пагоркам, відаць, ужо аграгарадок. 2. За гэтым пагоркам відаць ужо аграгарадок.

Падказка

Сувязь пабочных слоў са сказам ці яго часткай

1) па сэнсе	не граматычная
2) пры дапамозе інтанацыі (у вусным маўленні)	↓ не члены сказа
↓	
Пабочная інтанацыя = паўзы + больш хуткае вымаўленне ... +++++ → + , ...	

Практыкаванне 5. У парах наступных сказаў вызнач, калі выдзеленыя словы з’яўляюцца членамі сказа, а калі – пабочнымі словамі. Пакажы гэта графічна. Расстаў патрэбныя знакі прыпынку.

1. Змрочнай здавалася Міхасю гэтая будыніна. Месяц здавалася ў здзіўленні спыніўся і спакойна паглядаў з неба.

2. Гэта табе я хацеў бы падарыць на шчасце. На шчасце адразу пачалі збягацца людзі.

3. Даўгахвостая вавёрка, нечым відаць спалоханая, рыжай маланкай узлятае ўгару. Праз празрыстую ўпакоўку была відаць шыкоўная лялька.

Практыкаванне 6. Складзі сказы з прапанаванымі словамі так, каб у адным выпадку яны былі пабочным словам, а ў другім – членам сказа.

На дзіва, па-вашаму (па вашаму), можа.

Даведка

Каб знайсці ў сказе пабочнае слова, можна карыстацца наступнымі прыёмамі:

1) апусціць мяркуемае пабочнае слова і пераканацца, што захаваўся асноўны змест сказа;

2) разабраць сказ па членах і пераканацца, што пабочнае слова ў іх склад не ўваходзіць;

3) замяніць пабочнае слова іншымі пабочнымі словамі, блізкімі па значэнні.

Практыкаванне 7. Спішы сказы, пастаў патрэбныя знакі прыпынку. Калі выдзеленыя словы з’яўляюцца членамі сказа, графічна пазнач іх сінтаксічную ролю.

1. А ў сонечны дзень **бывала** сяджу, гляджу... **Здаецца** такіх воблакаў, як сёння, не бачыў ніколі (І. Грамовіч). 2. Напісаў я тады **думаю** не менш за дзвесце вершаў, але нікому іх не паказаў (У. Караткевіч). 3. Сонца, ахутанае шэраю смугою, нясмела і ленавата ўставала з-за лесу, і **здавалася** што яму не хочацца прачынацца (Я. Брыль). 4. Надзвычайна ўрачыстымі **здаваліся** дрэвы ў густым бары, паскідаўшыя снегавыя шапкі і зімовую панураецца (М. Лынькоў). 5. І калі над гэтым жытнёвым морам раптам падымаецца, шырока распасцёршы пругкія крылы, сівы лунь у нас яго называюць яшчэ мышаловам міжволі **здасца** табе, што гэта сапраўды мора, у якім дзесьці на небасхіле праплывае малюсенькі паруснік

(Р. Ігнаценка). 6. На возеры нікога не было **відаць**, і толькі шумелі і набягалі на бераг хвалі (С. Грахоўскі). 7. Зайздроснік нават спаць не мог спакойна, усё думаў, што б зрабіць яму ліхое. І **нарэшце** вырашыў забраць у яго слых, каб той ніколі больш не пачуў людской удзячнасці (Н. Мацяш). 8. Шчыра **кажучы** ён і сам баяўся хадзіць па цёмных пушчанскіх дарогах і сцежках у гэты неспакойны час (Я. Сіпакоў). 9. Я паціху ішоў міма, а хлопчык, нібы той сланечнік, паварочваў следам за мной свой круглы тварык. З вачэй яго пырскала шчасце, і **здавалася** што ён вось-вось нешта скажа (Я. Маўр). 10. Адкуль ні вазьміся, усё роўна як з-пад зямлі, выскачыў аднекуль бяздомны сабака. Брудны, перахлябісты па ўсім **відаць** галодны (Б. Сачанка). 11. Што такое наша Зямля? Даўным-даўно, яшчэ з часоў Каперніка **вядома** што гэта — звычайны, трохі выцягнуты ў полюсах шар, які круціцца па арбіце вакол Сонца (З. Прыгодзіч).

Даведка

Адрознівай:

1) здаецца <i>каму?</i>
(здавалася) <i>што?</i>	...	здаецца, ...	} пабочнае
} слова
2) [Аднак...].
[], аднак [].	злучнік = але	[..., аднак, ...].
[..., аднак].	

Паразважаем пра тое, наколькі багатая катэгорыя пабочных слоў... Безумоўна, іх вельмі многа, іх значэнні надзвычай разнастайныя. Толькі ў вашым школьным падручніку іх названа каля ... разрадаў па значэнні і прыкладна ... пабочных слоў. У іншых дапаможніках называецца больш за 90 слоў і разрадаў, канечне, больш. Відаць, іх патрэбна было б ведаць, але больш важным з'яўляецца ўсё ж такі ўменне знаходзіць пабочныя словы ў тэксце і ўменне ўжываць, а значыць, і правільна ставіць знакі прыпынку. Магчыма, ёсць сэнс класці для сябе спіс пабочных слоў, «самых-самых», якія часцей, як бачым, ужываюцца і патрэбныя, скажам, пры напісанні сачынення. (Пераканайся, як многа пабочных слоў у гэтым тэксце.)

Паводле А. Брусінай.

Канечне, безумоўна; магчыма, відаць, здаецца, па-мойму; на жаль, па-першае, і так, такім чынам, значыць...

Прадоўжы гэты рад для сябе...

Практыкаванне 8. Прачытай верш. Вызнач у ім пабочныя словы. Што яны выражаюць? Як выдзяляюцца на пісьме?

Так ужо заведзена спрадвеку —
Можа, прымха,
Можа, Божы знак —
Толькі на Радзіме чалавеку
Ходзіцца і дыхаецца ўсмак.
І заўжды здаецца нават зверу
Найцяплейшай **родная зямля**.
Гэта ўсё я на сабе праверыў,
Даўшы па планеце кругаля.

Г. Бураўкін.

Ці згодны ты з аўтарам? Творы якіх пісьменнікаў на гэтую тэму ты ведаеш?

Запішы 3–4 прыказкі, якія адлюстроўвалі б ідэю гэтага верша.
Зрабі сінтаксічны разбор выдзеленага словазлучэння.

Практыкаванне 9. Удумліва прачытай верш, напісаны Н. Арсеневай у дзевятнаццаць год. Вызнач, да каго звяртаецца аўтар, якую думку сцвярджае. Знайдзі пабочныя сказы, выпішы іх. Падумай, як дапамагаюць яны аўтару выказаць асноўную думку верша.

Мэта жыцця

Мэта жыцця, кажуць людзі без сілы,
Мэта жыцця — дачакацца магілы.
Як пражывеш ты, сумленна ці не,
Ці не ўсё роўна — бо смерць не міне.
Мэта жыцця, кажуць поўныя сілы,
З доляй змагацца да самай магілы,
Веры не траціць і страху не мець,
Смела байцамі памерці, згарэць.
Мэта жыцця, яшчэ кажуць, не йрвацца
У неба, а толькі зямлі прыглядацца.
Зведаць грахі ўсе, ўсяго спрабаваць,
Каб не так горка было паміраць.
Мэта жыцця, ўрэшце кажуць, хавацца
З сэрцам ад смуткаў, з слязіма не знацца.
Думкі аб праўдзе? Дурное — і ўсё!
Мэта жыцця — захаваць жыццё!

У залежнасці ад кантэксту паспрабуй замяніць або ўставіць у пабочныя сказы словы з антанімічных пар: песіміст — аптыміст, рамантык — рэаліст.

Ці задумваўся ты пра сэнс жыцця?
Перачытай канцоўку тэксту. Знайдзі пабочнае слова. Якую функцыю выконвае яно ў будове тэксту?
Назаві словы, якія не адпавядаюць арфаграфічным і граматычным нормам сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

II. Зваротак — самы яркі этыкетны знак

Пратыкаванне 10. Уяві сабе, што да аднаго і таго ж чалавека (праграміста Алеся Іванавіча Семенюка) звяртаюцца сястра, дачушка, каляга, начальнік аддзела, у якім працуе Семянюк:

- Татачка! Прывітанне!
- Прывітанне ў хату, Алесік!
- Здароў будзь, Алесь!
- Маё шанаванне, Алесь Іванавіч!

Ці можна вызначыць, хто з якой рэплікай звяртаецца да праграміста Семенюка? Што дапагае нам адказаць на пастаўленае пытанне?

Пратыкаванне 11. Прачытай сказы.

1. Пешаходы, пераходзьце вуліцу толькі на абазначаных пераходах!

2. Пешаходы пераходзяць вуліцу толькі на абазначаных пераходах.

Уважліва разгледзь схемы. Чым адрозніваюцца сказы, паказаныя на іх?

а) [_____ | _____].

б) [Зв., _____ | _____]!

Які сказ адпавядае першай схеме, які — другой? Паназірай за інтанацыяй зваротка (асаблівае павышэнне голасу на слове-зваротку, паўза пасля яго). Якой часцінай мовы і ў якой форме выражаны зваротак? А дзейнік? Як іх можна адрозніць?

Падказка

Знакі прыпынку пры зваротку

[Зв., ...].
[Зв.! ...].

[..., зв., ...].

[..., зв.].

Ключная інтанацыя — паўзы, узмоцнены націск,
больш высокі тон.

Практыкаванне 12. Прачытай сказы, захоўваючы патрэбную інтанацыю.

1. Васілінка, прыехаў Паўлік.
2. Васілінка, прыехаў Паўлік?
3. Васілінка, прыехаў Паўлік!
4. Васілінка прыехала, Паўлік.
5. Васілінка прыехала, Паўлік?
6. Васілінка прыехала, Паўлік!

Практыкаванне 13. У якіх з наступных сказаў ёсць звароткі, а ў якіх яны адсутнічаюць? Чаму, каб пераканацца ў гэтым, патрэбна ў сказе выдзеліць дзейнік і выказнік? Падкрэслі іх. Пастаў патрэбныя коскі.

А) 1. Каля дуба бярозка ўзнялася высока, белакорая станам і ліствой яснавока. **2.** Расла там бярозка другая, такая ж, як ты беластанная. **3.** Бярозка мая беларуская, агнёвай плакучаю хусткаю маланка цябе атуліла. І ўся ты панікла без сілы... (К. Буйло).

Б) 1. Звонкаструнны ты, мой лесе, галасісты гай, для мяне, якую хочаш, песню заспявай (А. Русак). **2.** Лес мой бяссонны! У час навальніцы буду разгадваць твае таямніцы (Г. Кляўко). **3.** Побач чыгункі стаяў высокі стары лес, таемны, пануры і важны (Я. Колас).

В) 1. Шчаслівы той, хто нарадзіўся і вырас у родным краі, увабраў сваёю душою чысціню крыніц, пах кветак і зямлі і неба вышыню, — радзіма ў чалавека адна, адвечная, непаўторная, як матчына песня (В. Жуковіч). **2.** Зырчэй ад зыркага кіліма душу лагодзіць, цешыць вока мая святочная Радзіма ад Брэста да Ўладзівастока (У. Паўлаў). **3.** Сню цябе, Радзіма, па начах, адзіную ў свеце, святую (А. Астрэйка).

Даведка

Каб адмежаваць зваротак ад дзейніка, важна ўбачыць **граматычную** сувязь дзейніка з выказнікам. Зваротак не з'яўляецца дзейнікам, не звязаны з іншымі словамі сказа.

Практыкаванне 14. У якіх сказах пры зваротку ёсць часціца, а ў якіх выклічнік? У чым розніца ў такім выпадку ў пунктуацыі?

1. Ой ты, месяц, любы дружа, паплыві на мора (А. Русак). **2.** Эх вы, дарогі жыцця, што там за вамі ўдалі? (М. Танк). **3.** Ай, сонечная вуліца, як цябе не любіць! (А. Астрэйка). **4.** О, хлопчыкі, тут лес прыўдалы! (Я. Колас). **5.** Ану, хлопцы, варушыся хутчэй (М. Лынькоў). **6.** Эй, хлопцы, хлопчыкі! Уставайце! Кароў на пашу выганяйце! (Я. Колас). **7.** О ўтрапёны агонь, як ты хутка згараеш! (У. Караткевіч). **8.** Ах, сны, летуценні мае залатыя, які ж вы саткалі ўзор! (П. Глебка).

Падказка

Часціцы, што стаяць перад звароткамі, ад іх не аддзяляюцца: **о, ах, а**: *О зямля! Ты даеш нам тугу па небе, але не меншая наша туга па табе* (М. Стральцоў).

Калі ж перад звароткам знаходзіцца **выклічнік**: **ах, ох, ура, ой, гэі** і інш. (у адрозненне ад часціцы ён акцэнтуюецца), то выклічнік аддзяляецца коскай ці клічнікам: — *Эх, панове, панове... Навошта ж вы куплялі ў таго круцяля насенне «ветрык»? (П. Васючэнка).*

Калі перад звароткам стаяць выклічнік і займеннік **ты** або **вы**, выдзяляецца коскай толькі зваротак: *Ой вы, гусі, паняслі вы за сабою лета!* (Я. Колас).

Выклічнік (як заклік да ўвагі) можа і сам выступаць у якасці зваротка: *Гэй, беражыся!*

Паводле Н. С. Валгінай.

Практыкаванне 15. Спішы сказы, пастаў патрэбныя знакі прыпынку. Падкрэслі звароткі. Графічна абзнач, якія звароткі развітыя, якія не.

1. Беларусь зямля нашых бацькоў і прадзедаў хораша разлеглася ты на ўлонні старажытнай маці-планеты. І абрысы твае, можна сказаць, сімвалічныя і высакародныя. Яны нагадваюць на картах чалавечую далонь (М. Гамолка). 2. Не пакідай мяне мой светлы сум, з табой мне хораша на адвячорку хадзіць і слухаць лесу ціхі шум, пакуль суцэмак не запаліць зорку (Н. Гілевіч). 3. Зямля-карміцелька Яшчэ далёкія продкі прыкмецілі, пакінулі нам у неўміручую спадчыну сваё адкрыццё: «Пад сонцам няма нічога мілейшага за цябе» (П. Прыходзька). 4. Бязрозга мая белакрылая Якая ж ты сонейка мілая, спускаеш пушыстыя вецці і сінімі іскрамі свеціш (К. Буйло). 5. Што ж маўчыш ты гусяр ніў, лясоў песнябай? (Я. Купала). 6. О вецер О ветрык мой ціхі Ну хіба ж ты зычыш мне ліха? (А. Бялевіч) 7. Гусям княжа не пішучь законаў (Я. Купала). 8. «Што Пятроўна сабралася ўжо ў шлях-дарожку? Нагасцілася ў сына?» Суседка стаіць, прыхіліўшыся да дзвярэй, зычліва жмурыць на маці шэрыя вочы. «Збіраюся, збіраюся Насця». 9. Дзед Ягор памаўчаў нейкую хвіліну, а потым сказаў: «Вось што хлопца заўтра нядзеля, у школу ісці не трэба, і мы пойдзем з табой па пралескі» (Я. Бяганская). 10. Мама ляжала ў ложку, калі дзверы раптам расчыніліся і ў палату ўвайшоў Міхась, несучы перад сабой букет сініх пралесак. «Міхасёк сыноч мой адкуль у цябе гэты

цуд?!» (Я. Бяганская). 11. «А як жа вас зваць?» — пытаюся. «Людзі бабаю Вераю клічуць... А хто доктаркаю ці знахаркаю не сароме-ецца ахрысціць. Не крыўджуся — хай!» Бабка Вера... Штосьці ў яе імені падалося мне сімвалічным. 12. Шчаслівей даваць, чым браць. Дык навучымся людзі шчыра аддаваць сваю дабрыню, ласку, спа-гаду, міласэрнасць (У. Луцэвіч).

Практыкаванне 16. Прачытай тэкст. Вызнач яго тэму і асноўную думку.

Музыка слоў

Гавары мне, яшчэ гавары!
Гнецца ветка пад ветру падзьмухам...
А твой голас — як шум у бары,
Мне б яго толькі слухаць і слухаць.

Так пісала Канстанцыя Буйло ў адным з вершаў. Па-жаночы шчыра прызналася пра тое, што значыць музыка слоў каханага чалавека. І гэта вялікае чараўніцтва прыдумалі і стварылі людзі. Чаму ж ім часам так цяжка падабраць тыя самыя словы, якія здольныя разбіваць камяні?..

А можа і не так ужо цяжка, калі рабіць гэта па-беларуску? Бо наша мова проста створана для пяшчоты, якая з веку ў век, з пакалення ў пакаленне перадавалася ў вібрацыях гукаў, мяккасці, мілагучнасці выказаў. І нездарма пяшчотай напоўнены самыя цёплыя словы — тыя, якімі мы ласкава называем блізкіх: *тата, матулька, бабулька, дзядок, браточак, сястрыца*.

Нават звычайныя звароты да чужых людзей беларусы ператваралі ў прыклад найвышэйшай пашаны. Нашы людзі здаўна любілі ўжываць словы з памяншальна-ласкавымі суфіксамі, якія здольныя рабіць цуд, яднаючы розных людзей: *браток ты мой, даражэнькі, каханенькія-родненькія, сябровачка (сябручок), суседачка, спадарынька*. Гэтыя выразы прыйшлі ў беларускую літаратуру, якая з'яўляецца сапраўднай скарбніцай ласкавых слоў.

Але асабліва дапаможа гэтая скарбніца закаханым. І калі пачытаць беларускіх паэтаў, то пяшчота стане часткай душы, якая назіпае ласкавых прыгожых слоў на кожны новы дзень. Як называць ЯЕ? *Князёўна, панначка, ясачка, ласачка, красуня бярозка, ластайка легкакрылая, зорачка спагадная, сонейка яснае, шыршына, кветачка, лілея, гаспадынька...* Ці хоць бы працываць словы Караткевіча: «*Ты — нечаканая радасць. Ты — ночы ласкавай крок*».

Знойдуцца словы і для ЯГО: *міленькі, любы, каханы, галубочак мой, анёл ясны, саколiк, князюхна, ясакар, ясны пан, уладар, волат, гаспадар, галава...*

Нашы продкі тонка вызначалі пачуцці, таму і не задаволіліся адным словам «люблю», а стварылі сваё адмысловае «кахаю». Любіць можна ўсіх, а вось кахаць: дзяўчыну, хлапчыну, сваю палавіну.

Дарыце ім радасць прыемных слоў штодня, і вы зразумеете, якую чароўную сілу мае ласкавае слова, калі яно сказана на роднай мове! Можце нам паверыць — на слова.

Звяздоўцы.

Якія звароткі ты выкарыстоўваеш у сваім маўленні?

Падрыхтуй тэксты, у якіх ёсць звароткі.

III. Словы-сказы, або Што такое *безумоўна?*

Паразважаем! Уважліва прачытай наступны тэкст. Зрабі сінтаксічны разбор сказаў-прыкладаў. Сфармулюй адказ на пытанне: «Што такое *безумоўна?*»

На пытанне «Ты ўдзельнічаеш у конкурсе?» можна адказаць па-рознаму: 1) *Я ўдзельнічаю ў конкурсе* (хоць і не часта, але такі поўны адказ магчымы); 2) *Удзельнічаю*; 3) *У конкурсе?*; 4) *Так*; 5) *Безумоўна*.

Гэтыя адказы розныя па сваёй сінтаксічнай прыродзе. У адказе 1 лёгка выяўляецца граматычная аснова — дзейнік і выказнік — *я ўдзельнічаю*, гэта двухсастаўны сказ. У адказе 2 граматычная аснова таксама ёсць: выказнік *удзельнічаю* выражаны дзеясловам 1-й асобы, адзіночнага ліку цяперашняга часу абвеснага ладу: у сказе выражаюцца адносіны да пэўнай асобы — гэта аднасастаўны пэўна-асабовы сказ. У адказе 3 выражаных словамі галоўных членаў няма, але ёсць пазіцыя выказніка, паказчыкам якой з'яўляецца дапаўненне *ў конкурсе*, значыць, гэта сказ, хоць і няпоўны. У адрозненне ад першых трох сказаў у адказах 4, 5 няма ні дзейніка, ні выказніка, ні іх пазіцый, значыць, яны не маюць граматычнай асновы. Іх значэнне своеасаблівае — значэнне сцвярджэння. Вось яшчэ прыклады: 6) — *Я ж не з-за гэтага да вас прыйшоў*. — **Вось і добра...** 7) *Бандэроль вашу атрымаў. Дзякуй*. 8) **Дабранач!** *Пасля патэлефаную*.

Усе выдзеленыя часткі не маюць ні выражаных словамі дзейніка і выказніка, ні іх пазіцый. Іх значэнні — выражэнне згоды (6),

падзякі (7), развітання (8). Марфалагічнае напаўненне падобных канструкцый таксама своеасаблівае: гэта не знамянальныя словы, а словы **так** (4), **не**, марфалагічная прырода якіх да гэтага часу канчаткова не ўстаноўлена; часціцы і іх спалучэнні (прыклад 6, а таксама **бывае**, **дакладна**, **вось іменна** і інш.), у прыватнасці тыя, што абслугоўваюць сферу этыкету (7, 8, а таксама **ах**, **вох**, **вось табе і маеш** і пад.); мадальныя словы, гэта значыць словы, якія выражаюць суб'ектыўна-мадальныя адносіны моўцы да таго, пра што і як ён гаворыць (адказ 5, а таксама **канечна**, **магчыма**, **безумоўна** і інш.).

Агульнавядома, што кожны сказ павінен мець граматычную аснову — дзейнік і/ці выказнік (іх пазіцыі могуць быць незамяшчанымі), якія фарміруюць граматычнае значэнне сказа — прэдыкатыўнасць. Як жа кваліфікаваць разгледжаныя намі адрэзкі без граматычнай асновы? У школьным падручніку разглядаюцца словы-сказы на той падставе, што яны ўжываюцца як самастойныя сказы, і яшчэ таму, што па сэнсе яны раўняюцца цэламу сказу. Гэта так: канструкцыя 4 па інфармацыі, заключанай у ёй, можа быць прыроўнена да сказа 1. Не выпадкова існуюць канструкцыі, дзе яны ўжываюцца побач, узмацняючы і канкрэтызуючы адна адну, напрыклад: — Так, удзельнічаю. Іх кола пашыраецца за кошт выклічнікавых сказаў, што ўтвараюцца выклічнікамі. Такім чынам, гэтыя канструкцыі застаюцца сказамі, хоць і агаворваецца, што гэта словы.

Сустракаецца яшчэ і тэрмін, замацаваны за гэтымі канструкцыямі, — **нечлянімыя** сказы. Гэтым падкрэсліваецца, што ў сказе нельга выдзеліць члены сказа.

Безумоўна, гэта не граматычныя сказы, а своеасаблівыя замяняльнікі іх. У навуцы іх у адрозненне ад граматычных сказаў называюць **выказваннямі**, адзначаецца, што «выказванне ў любым выпадку інфармуе аб чым-небудзь ці заключае ў сабе пытанне».

Якія яшчэ значэнні могуць мець вызначаныя? Яны выражаюць спыраджэнне, згоду, нязгоду, эмоцыі:

9) — *Вы са сталіцы?*

— *Так.*

— *Тады выведу вас на дарогу.*

— *Дзякуй вялікі, мне тут не збіцца.*

— *Ну, тады з богам (К. Жук);*

10) *Наглядзеўшыся ў люстэрка, дачка села за стол і гукнула:*

— *Ну, ці скоро там? (М. Чарнышэвіч);*

11) *А вось і бацька. Ён яшчэ здалёк вітае сына:*

— *Салют! Што новага, лясны гаспадар?* (Я. Бяганская).

Падобныя выказванні выкарыстоўваюцца ў гутарковай мове.

Разам з тым разгледжаныя вышэй словы, што ўтвараюць выказванні, у асобных умовах могуць змяняць сваю сінтаксічную прыроду. Так, мадалныя словы (толькі яны!), ужытыя не ізалявана, а ў спалучэнні з граматычнымі сказамі, выступаюць як пабочныя і выказвання не ўтвараюць. Вось два сказы: 12) — *У вашай творчасці будуць прысутнічаць розныя электронныя элементы?* — **Безумоўна!**

Безумоўна ў гэтым выпадку абазначае сцвярджанне, пацвярджанне, ужыта ізалявана і з’яўляецца выказваннем. 13) **Безумоўна**, у нашай творчасці будуць прысутнічаць розныя электронныя элементы. **Безумоўна** тут ужыта ў спалучэнні са сказам, мае другое значэнне — «без сумнення» — і з’яўляецца не выказваннем, а пабочным словам.

У канкрэтных умовах словы, якія ўтвараюць выказванні, могуць заняць і сінтаксічную пазіцыю ў граматычным сказе, а значыць, выконваць функцыю гэтага члена. Параўнаем два сказы: 14) — *Да пабачэння!* — *Міколка павярнуўся да дзядзючата, усміхнуўся і пайшоў.* 15) *Трэба навучыцца казаць «да пабачэння» з адпаведнай інтанацыяй.* У сказе 14 **да пабачэння** ўжыта ізалявана, гэта словы прывітання — формула маўленчага этыкету, тут няма пазіцыі членаў сказа, значыць, гэта выказванне. А ў сказе 15 **да пабачэння** ўжыта не самастойна, а ў пазіцыі дапаўнення (казаць — што? — да пабачэння) і, значыць, у гэтым кантэксце з’яўляецца дапаўненнем. Але (заўважце!) у такім ужыванні яно набывае прыметы назоўніка, гэта значыць субстантывуецца (ад лац. *substantivum* — назоўнік).

Асобна патрэбна спыніцца і на слове **не**. Прааналізуем сказы: 16) *Няма ў іх дамах ні музыкі, ні смеху.* — 17) *Няма, пакуль што не прыязджала, — літаральна з парога адказала суседка па кватэры, калі я спытаўся ў яе пра сястру* (А. Жук). У сказе 16 **няма** мае значэнне «адсутнічае, не існуе» і займае пазіцыю выказніка ў безасабовым сказе. У сказе 17 **няма** выражае адмаўленне і ўтварае сваю ўласную адзінку — выказванне (В. М. Чупашава).

Падказка

Існуюць розныя сінтаксічныя пабудовы — сказы, якія маюць граматычную аснову і прэдыкатыўнасць, і выказванні, якія не маюць граматычнай асновы і прэдыкатыўнасці, а з’яўляюцца

адзінкамі паведамлення, выражаючы якую-небудзь агульную інфармацыю ці агульнае пытанне. У асобных умовах ужывання выказвання, змяніўшы сваю граматычную прыроду, могуць выконваць іншыя функцыі — быць пабочнымі словамі ці займаць пазіцыі членаў сказа.

Практыкаванне 17. Вызнач, у якіх выпадках словы **не, няма** з'яўляюцца выказваннем, а ў якіх — выказнікам безасабовага сказа.

1) — У вас дранікі на абед? — **Не!** 2) Па словах спевака, сапраўдных сяброў у шоў-бізнэсе ў яго **няма**, хаця кантактуе ён з многімі. 3) Лявон Вольскі прадставіў новы праект «Такога **няма** нідзе». 4. Да Міколы **няма** зімы ніколі. 5) **Не**, не можа спаць хлапчына гэтакім ранкам залатым: ходзіць статак па лагчыне, Федзя мусіць быць пры ім.

Практыкаванне 18. Знайдзі ў прапанаваных тэкстах выказванні. Вызнач іх значэнні.

1. Стары павярнуўся на галасы. **Я** таксама глянуў у той бок і ўбачыў фігуру аленя ў школьным парку.

— Нібы жывы! — сказаў я.

Стары Васіль кінуў на мяне кароткі пагляд і загаварыў:

— Эге, жывы... (**Я. Зазека**).

2. Разы са тры спыняліся. Дзядзька Коля злазіў на зямлю і папура бурчаў:

— Заела, ліха на яго. — І разам з Юркам прымаўся правіць ланцуг транспарцёра ці яшчэ што (**Т. Хадкевіч**).

3. — Страшна, Юзік? — пытаўся дзядзька Коля.

— Не, — адказваў Юзік, адчуваючы ў той час, як усяго прабіраюць дрыжыкі (**Т. Хадкевіч**).

4. А вось і бацька. Ён яшчэ здалёк вітае сына:

— Салют! Што новага, лясны гаспадар? (**Я. Бяганская**).

5. — Вова! Ты гэта што? — спытаў у здзіўленні Адам Ігнатавіч.

— Не ты Ніну, а яна цябе возіць? Ну і рыцар! Хіба рыцары гэтак робяць, га? (**Н. Гілевіч**).

6. — Платон Іванавіч, сыграйце вы што-небудзь, калі ласка, — пачуўся з процілеглага боку салона голас жанчыны (**А. Пальчэўскі**).

Практыкаванне 19. Прыведзі прыклады сказаў, падзяліўшы іх на дзве групы ў залежнасці ад сінтаксічнай характарыстыкі выдзеленых слоў: 1) выказванне; 2) члены сказа.

ПАДАГУЛЬНЕННЕ І СІСТЭМАТЫЗАЦЫЯ

Практыкаванне 1. Прачытай тэкст. Пра якую адметнасць сінтаксісу беларускай мовы гаворыцца ў нататцы? Выпішы з тэксту прыклады адметных беларускіх словазлучэнняў і скажаў, зрабі іх сінтаксічны разбор.

Вакол «акаляючага асяроддзя»

Жыхар Мінска Уладзімір Сікірыцкі ў сваім пісьме звяртае ўвагу на тое, што «апошнім часам зноў зачасціліся ўжыванні *дзеючая асоба* замест *дзеіная*. Нават такі ўжо, здавалася б, трывалы тэрмін *навакольнае асяроддзе* раптам у пэўнай газеце ператвараецца ў даўно забытае *акаляючае асяроддзе*.

А для нашай мовы, як вядома, нехарактэрныя дзеепрыметнікі цяперашняга часу на *-уючы, -юючы, -лючы, -лючы, -аемы*.

Слушная заўвага! Згадаем тут хоць бы два аўтарытэтныя выказванні. Кузьма Чорны ў даваенныя гады пісаў: «...Я вось са сваёй мовы выкараняю гэтакія формы і магу без іх выказаць беларускаю моваю, што хачу». Якуб Колас у пасляваенныя гады адзначаў: «Без усякай патрэбы і радыё, і беларускія газеты засмечваюць мову не ўласцівымі ёй формамі, як “выдаткаваемыя”, “засылаемыя”, “брыгада, узначальваемая”, “навучаючыся”, якія не бытуюць у беларускай мове».

Сёння, трэба адзначаць, наватвор Пятра Глебкі *навучэнец* канчаткова выгнаў з нашага друку *навучаючагася*. Ды ўсё ж забывацца пра нехарактэрныя формы не выпадае. І таму яшчэ раз варта нагадаць пра тубыльцаў, якія прыходзяць на дапамогу нашай мове там, дзе ў рускай мове шчыруюць дзеепрыметнікі цяперашняга часу.

Пэўна, усім вядома, што тут добра пачуваюць сябе азначальныя сказы. Чытаючая ученица — вучаніца, якая чытае; чытаемая кніга — кніга, якую чытаюць, і да т. п. Аднак бяда, калі амаль адзіную формую перакладу рускіх дзеепрыметнікаў робіцца азначальны сказ. Доўгая шматкіламетровая гайданка такіх сказаў наганяе невыносную сумоту на чытача. І дзе? Пры чытанні перакладаў выдатных рускіх класікаў. Уявіце сабе: у «Герою нашага часу» М. Ю. Лермантава на беларускай мове колькасць азначальных сказаў павялічылася на 40 адсоткаў! Хоць на хвіліну паспрабуйце адчуць тут стыль мастака, у якога заклікаў вучыцца Леў Талстой!

У дзеепрыметніка асноўнае — прымета па дзеянню. Таму ў рускага дзеепрыметніка вельмі часты сябар — беларускі прыметнік. Дарэчы, у нашай мове ёсць цэлая група слоў, якім няма адпаведных прыметнікаў і якім адпавядаюць па форме дзеепрыметнікі:

заіклівы — заикающийся, наступны — следующий, прытульны (пінжак) — прилегающий і інш.

Пачуем: *праніклівая золь* і да яе просіцца руская *пронизывающая сырость*. Разгарніце двухтомны «Беларуска-рускі слоўнік» (Мінск, 1988), і вы знойдзеце мноства адпаведных прыкладаў.

Што да тэрміналогіі, то і рускі дзеепрыметнік, уваходзячы ў тэрмін, сам шмат траціць ад свае першапачатковай функцыі і набывае рысы прыметніка. Таму пры тэрміналагічных праблемах важна знайсці або ўтварыць адпаведны прыметнік, які б паказваў на дзеянне. Тут дзеяслоўны карань любяць абступаць прыстаўкі і суфіксы.

Не забываймся: рускія дзеепрыметнікі ў залежнасці ад сваіх формаў, ад абставінаў кантэксту і часу гавораць кожны раз іншае. І «говорит плачущим голосом» — гэта можа быць адзін раз «гаварыць (казаць) плаксівым голасам», другі раз — «гаварыць (казаць) праз плач (з плачам)», трэці раз — «гаварыць плачучы», а падчас нават і «гаварыць (казаць) і плакаць», у залежнасці, што больш падкрэсліваецца.

А цяпер паспрабуйце зрабіць адваротны пераклад з беларускай мовы на рускую гэтых прыкладаў. У рускай мове ёсць *плаксивый*, але гэтае слова размоўнае. «Говорит сквозь плач» — нельга, «говорит, плача» хоць і можна, але, як заўважыў мой знаёмы перакладчык, не трэба... А беларускія адпаведнікі, як бачылі, гучаць натуральна.

«Летящая птица» можа быць «птушка ў часе палёту», «всевозрастающий грохот» — «усё большы і большы грукат», «отдыхающие» — не толькі «тыя, што адпачываюць», але і «дачнікі», «курортнікі». А рускі сказ «Для отдыхающих созданы все условия» можна перакласці: «Для адпачынку створаны ўсе ўмовы».

З-за таго, што дзеепрыметнік у сказе нясе «галоўную службу» азначэння, то і пры перакладзе могуць падменьваць яго тыя часціны мовы, якія бываюць азначэннем (або — што радзей — удакладненнем пры дзеяслове-выказніку).

Вядома, падкрэслім яшчэ раз, гэта розныя і нераўназначныя формы, яны не замяняюць адна адну. У кожным канкрэтным выпадку выступае толькі тая адзіная, якая найбольш здольна данесці сэнс таго, што перакладаецца. Цяжка знайсці канчатковую, «бясспрэчную» форму перакладу, якая б задавальняла, падабалася выключна ўсім. Могуць быць і розныя «чытанні» тэксту. Мы б казалі банальнасць, напамінаючы пра пераклад як творчасць, як мастацтва «чуць» мовы...

У некаторых выпадках на дапамогу прыходзіць азначэнне-прыдатак.

«Говорим о вещах, стимулирующих рост растений» — «Гаворым аб рэчывах — стымулятарах росту раслін».

Ці яшчэ іншы спосаб:

«Лот — прибор, измеряющий глубину моря» — «Лот — прыбор для вымярэння глыбіні мора».

А ў выпадках, калі дзеепрыметнае словазлучэнне паказвае на сталую прымету, а сам дзеепрыметнік не мае асаблівага сэнсавага і стылістычнага значэння, гэты дзеепрыметнік можна апусціць.

Вось некалькі прыкладаў.

«Стране, имеющей такие богатства, легко развивать тяжёлую промышленность» — «Краіне з такімі багаццямі лёгка развіваць цяжкую прамысловасць».

«Девочка, сидящая на диване, вышивала платок» — «Дзяўчынка на канапе вышивала хустачку».

«Поезд, прибывающий из Москвы, остановится на пятом пути» — «Цягнік з Масквы спыніцца на пятым пуці».

«Книга, принадлежащая брату, лежала на столе» — «Братава кніга ляжала на стале».

Як бачым, беларуская мова лёгка абыходзіцца без дзеепрыметніка цяперашняга часу. Толькі патрэбны жывы, творчы падыход. І таму не трэба абкрадваць сябе, лічачы, што ўзбагачаешся.

А. Клышка.

Практыкаванне 2. Спішы, расстаўляючы прапушчаныя знакі прыпынку. Пракаменціруй выдзеленыя арфаграмы.

Вам пашанцавала

Калі ў вашым пад'ездзе на лесвічных пляцоўках параскіданы *недакуркі, ведайце*: тут *жывуць* зайдлыя курцы кампанейскія людзі.

Уключаныя з вечара да раніцы на ўсю моц манітафоны *сведчаць*: тут кватаруюць меламаны знаўцы моднай сучаснай музыкі, якія з радасцю і зусім бясplatна *знаёмяць* вас з навінкамі эстрады. Абсалютныя альтруісты!

Надпісы і малюнкi на сценах не проста гавораць а крычаць: тут багата майстроў слова алоўка і пэндзля.

Разбітыя лямпачкі павінны *выклікаць* настальгічныя ўспаміны пра маладосць *святрджаць*, што людзі *кахаюцца*, а значыць род людскі *будзе* працягвацца.

Акуратна вынятыя ў пад'ездзе шыбы сведчаць, што клапатлівыя грамадзяне дбаюць пра наша здароўе забяспечваючы свежым паветрам.

Мяркуючы па тым, што замкі паштовых скрынак нехта штодня адчыняе а выпісаныя газеты і часопісы забірае, тут жывуць разумныя інтэлігентныя людзі, якія паважаюць друкаванае слова маюць рознабаковыя інтарэсы.

Словам вам пашанцавала! Вы жывяце ў доме высокай культуры сярод адукаваных клапатлівых людзей.

У. Цвяткоў.

Выканай заданні.

1. Абзнач, якое са сцвярджэнняў пра пастаноўку ў сказе коскі няправільнае.

Вы жывяце ў доме высокай культуры сярод адукаваных клапатлівых людзей.

1) Ставіцца коска пасля слова *культуры*, таму што патрэбна раздзяліць аднародныя акалічнасці месца.

2) Пасля слова *адукаваных* коска не ставіцца, бо гэта неаднародныя азначэнні.

3) Пасля слова *адукаваных* коска ставіцца, бо гэта аднародныя азначэнні.

2. Абзнач, якое са сцвярджэнняў правільнае.

1) Альтруіст — той, хто ў сваёй дзейнасці кіруецца пачуццямі альтруізму: бескарысліва служыць людзям, гатовы ахвяраваць для іх асабістымі інтарэсамі.

2) Альтруіст — знаўца моднай сучаснай музыкі, які знаёміць нас з навінкамі эстрады.

3. Абзнач, якіх сінтаксічных канструкцый няма ў наступным сказе.

Словам вам пашанцавала!

1) Недапасаванае азначэнне.

2) Параўнальны зварот.

3) Адасобленае дапаўненне.

4) Пабочнае слова.

Практыкаванне 3. Прачытай тэкст, падбяры да яго загаловак і напішы падрабязны пераказ.

Міхал перасёк круглую брукаваную плошчу і, калі наблізіўся да кіёска, убачыў каля яго хлопчыка і дзяўчынку прыкладна сваіх гадоў. Яны куплялі марожанае. Дзяўчынка была крыху падобная

на Аксану, толькі чарнявая, у сіняй сукеначцы, з белым касніком на галаве. Высокі хлопчык — у панашаным трыко, абвіслым на каленях, у стаптаных кедах на босу нагу. Ён непрыязна праз плячо зіркнуў на Міхала.

Гэта былі мясцовыя, гарадскія дзеці (па-хатняму апранутыя — значыць, жывуць непадалёку), таму Міхал і звярнуўся да іх «па-гарадскому» — па-руску:

— Скажыце, как прайти к краеведческому музею?

— Вярніся назад да паштамта, завярні за вугал, — сказаў ён, — убачыш шпіль. Там твой музей. Толькі цяпер ён на рамонце.

У Міхала аж адвісла сківіца. Ва ўсе вочы ён глядзеў на хлопчыка. Гарадскія, а чыста па-беларуску размаўляюць — ніяк не ўкладвалася ў галаве...

— Табе паўтарыць? — адставіўшы руку з марожаным, бо з яго капала, спытаў хлапчук.

Дзяўчынка засмяялася:

— Яму, відаць, перакладчык патрэбен! Вернісь на ту сторону, за углом увидишь шпиль — пику такую. Там музей.

Аблізваючы марожанае, яны пайшлі, як ні ў чым не бывала, па вуліцы. Нават не азірнуліся на Міхала. А таму карцела пабегчы за імі следам, пазнаёміцца, распытаць... Хто яны, дзе вучацца?

Але задумаўся: навошта? Хай і застаюцца незнаёмымі. Што ў гэтым, урэшце, дзіўнага? Раз людзі жывуць у Беларусі, значыць, і размаўляюць па-беларуску. А хіба ён, Міхал, або Чэсь у школе на ўроках не адказваюць на чыста беларускай мове? Адказваюць. І ніхто з гэтага не дзівіцца. Вось толькі на вуліцы, па-за сценамі школы: «Рэбята, зачэ́м драцца...», «Чэсь, хадзі сюда, раскажу адну вешч». Жахліва! Аксана менская, а і то размаўляе чысцей за іх, вясковых.

«Прыедзе Аксана, трэ́ба будзе дамовіцца гаварыць так, як гэтыя гарадскія дзеці, — на чыстай роднай мове!» — падумаў Міхал.

А. Федарэнка.

Практыкаванне 4. Прачытай тэкст і выканай заданні.

(1) ...Аднойчы, гуляючы па Неўскім, на адным з будынкаў я ўбачыў шыльдзу з надпісам «Нева». (2) Гэта была рэдакцыя папулярнага ў той час літаратурнага часопіса, які я не раз гартаў у чытальнай зале сваёй полацкай бібліятэкі. (3) Мне ніколі дагэтуль не даводзілася бываць у рэдакцыях літаратурных часопісаў і вельмі закарцела зайсці туды. (4) Але адважыўся на такі паход толькі на другі дзень, прыхапіўшы танютку сшытак з перапісанымі ад рукі вершамі.

(5) — Если у вас стихи, вам нужно к Всеволоду Рождественскому, — сказала мне акуратная сівая бабулька ў прыёмнай.

(6) «Да Усевалада Раждзественскага!» — ахнуў я пра сябе.

(7) Дома ў мяне ляжаў тоненькі зборнік вершаў з бібліятэчкі «Огонька», на вкладцы якога была выява Усевалада Раждзественскага — аднаго са слынных, як было сказана ў прадмове, паэтаў Пецябургскай школы.

(8) Стары сівы чалавек уважліва чытаў мае радкі, потым, зняўшы акуляры, доўга праціраў іх насоўкай.

(9) — Вы сказалі, што жывёте в Полоцке? — звярнуўся ён да мяне. — Это же в Белоруссии?

(10) Я моўчкі кінуў галавой.

(11) — А Полоцка вашаго, к сожалению, не видно в ваших стихах. (12) Вы, кстати, не пробовали писать на белорусском языке?

(13) — Да, конечно, — сказаў я, — но по-русски у меня лучше получается.

(14) — Это вам так кажется, молодой человек, — сказаў Усевалад Раждзественскі. (15) — Такие стихи, как у вас, можно писать и в Пензе, и в Смоленске, а вот в Полоцке, наверное, надо писать на языке того народа, который вы хорошо знаете, который с вами от рождения. (16) Попробуйте, и вы увидите, что вы заговорили не книжным, выученным языком, а естественной речью, что вы, может быть, не совсем складно, но зато верно высказываете свою душу.

(17) Гэтыя словы мэтра рускай паэзіі я пранёс да сённяшняга дня. (18) Дзякуй Богу, што тут, на берагах Нявы, мне нагадалі пра маю родную мову, якой з таго часу я не здраджваю ніколі.

Н. Гальпяровіч.

1. Якая агульная думка аб'ядноўвае тэксты практ. 3 і 4?

1) Мова — з'ява, якая развіваецца.

2) Мова — найважнейшы сродак зносін.

3) Беларуская мова — нацыянальная мова беларускага народа.

4) «Не пакідайце ж мовы беларускай, каб не ўмёрлі».

2. Якое значэнне мае словазлучэнне *родная мова* ў прачытаным тэксце (сказ 18)?

1) Апрацаваная, упарадкаваная і нармалізаваная форма агульнанароднай мовы.

2) Дарагая, блізкая сэрцу.

3) Мова народа (нацыі або народнасці), якая выступае ў выглядзе мясцовых гаворак.

4) Мова, якая з'яўляецца сродкам пісьмовых і вусных зносін нацыі.

3. У якім сказе тэксту выкарыстаны фразеалагізм?

- 1) 5;
- 2) 4;
- 3) 7;
- 4) 18.

4. Якія моўныя сродкі публіцыстычнага стылю адсутнічаюць у 1–4 абзацах тэксту Навума Гальпяровіча?

- 1) Словы грамадска-палітычнага зместу.
- 2) Словы з адценнямі эмацыянальнасці.
- 3) Словы з пераносным значэннем.
- 4) Словы, з дапамогай якіх перадаецца дакладная інфармацыя.

Пратыкаванне 5. Напішы сачыненне-разважанне (не менш за 70 слоў), у аснову паклаўшы галоўную думку, якая аб'ядноўвае тэксты практ. 3 і 4.

Пратыкаванне 6. Прачытай верш А. Гаруна і выканай заданні.

Чаму з маленства, з ураджэнства
Ў жыццёвы май
Не ўмеў, як маці, шанаваці
Цябе, мой край?
То ж я з тваёю ключавою
Святой вадой
Напіўся болю аб нядолі,
Бядзе людской.
То ж ты, мой хмуры, даў мне пануры
І ціхі гнеў,
А днём падчасным, так пекным, ясным,
Надзею грэў.
Твае ж курганы, лясы, паляны,
Дубкоў тых шум,
Палёў абшары, люд бедны, шары
Мне далі дум.
А дум тых многа... Не, не убога
Ты даў мне іх.
І ты ж, як маці, наўчыў спяваці
Аб думках тых.
Я браў, не бачыў і не аддзячыў
Табе нічым,
Бо счараваны — цябе, ўкаханы,
Не знаў саўсім.

Цяпер хоць знаю, дык што ж параю
 Ад позніх скрух?
 Ё чужой краіне паволі гіне
 За целама — дух.
 Вазьмі ж хоць спевы, дум перапевы
 Лясоў тваіх.
 З тваёй глебы, з тваёга неба
 Узяў я іх.

1. Да каго звяртаецца аўтар у вершы?
2. Як паэт, на думку А. Гаруна, можа выказаць удзячнасць роднай зямлі? Адкажы словамі верша.
3. Верш напісаны А. Гаруном у ссылцы. З якіх слоў чытач можа гэта зразумець?
4. Растлумач значэнне слова *перапевы*.
5. Чаму свае творы аўтар называе *перапевамі дум лясоў роднага краю*?
6. Растлумач значэнне выразу *жыццёвы май*.
7. Растлумач сэнс параўнання ў радках:
 ...Не ўмеў, як маці, шанаваці
 Цябе, мой край?
8. Як адчувае сябе лірычны герой далёка ад радзімы? Адкажы словамі верша.
9. Растлумач сэнс выразу *гіне дух*.
10. Выпішы з тэксту 3 метафары. Растлумач мастацкі сэнс адной з іх.
11. Выпішы з тэксту 3 эпітэты. Растлумач мастацкі сэнс аднаго з выпісаных эпітэтаў.
12. Ад наступных формаў дзеясловаў прошлага часу ўтвары неазначальную форму і пабудуй словазлучэнні з граматычным значэннем «дзеянне і прадмет»:
 даў —
 грэў —
 бачыў —
 аддзячыў —
 узяў —
 умеў —

13. Устанаві адпаведнасць паміж прыведзенымі ў левай калонцы прыкладамі аднародных членаў сказа і іх назвамі.

У з о р:

*Чаму з маленства, з ураджэнства
Ў жыццёвы май...* → аднародныя дапаўненні

1. Даў мне пануры і ціхі гнеў...	аднародныя дзейнікі
2. З тваёй глебы, з тваёга неба
Узяў я іх.	аднародныя азначэнні
3. Твае ж курганы, лясы, паляны,
Дубкоў тых шум,
Палёў абшары, люд бедны, шары
Мне далі дум.	аднародныя выказнікі
4. Я браў, не бачыў і не аддзячыў
Табе нічым...	аднародныя акалічнасці

14. Да прыметнікаў **пекны, ясны** з паэтычнага радка ... *А днём падчасным, так пекным, ясным, надзею грэў* самастойна падбярэ і запішы 3 словы, каб утварыўся сінанімічны рад.

15. Назаві від сувязі ў прапанаваных словазлучэннях. Пасля словазлучэння напішы літару, якая адпавядае тлумачэнню.

У з о р: у жыццёвы май — Д

напіўся болю
даў мне
пануры і ціхі гнеў
аб думках тых
не убога даў
не аддзячыў табе
ад позніх скрух
паволі гіне

Д — дапасаванне;

К — кіраванне;

П — прымыканне.

16. Выпішы нумары слоў, у якіх назіраецца несупадзенне колькасці літар і гукаў.

1 — маленства	5 — твае
2 — ключавою	6 — чужой
3 — хмуры	7 — знаю
4 — падчасным	8 — вазьмі

Практыкаванне 7. Прачытай тэкст і выканай заданні.

Непазбежны працэс сучаснай інтэграцыі навукі і тэхнікі, які абавязкова ўніфікуе тэрміналогію ў розных галінах чалавечай дзейнасці, як бы перакінуўся і на культурную сферу, пачаў накладваць свой адбітак на духоўныя формы чалавечай супольнасці. Мы загаварылі паміж сабой на нейкім дзіўным жаргоне: абы толькі субяседнік дазнаўся, што я маю на ўвазе, а якім чынам гэта мною перадаецца — усё роўна. Крыўдная і недарэчная абыякавасць! Так размываецца сама культура чалавека. Дастаткова зрабіць нейкі жэст, прамармытаць нешта, падміргнуць, — і вось цябе ўжо зразумелі... Дзікунства! Мы пачалі забывацца, што мова — гэта выява нашага розуму, дзякуючы якой наша мысленне набывае амаль што бачнае ўвасабленне і так перадаецца — ад асобы да асобы, з пакалення ў пакаленне. Менавіта мова сцвярджае законы чалавечай супольнасці. Яна звязвала паміж сабой сям'ю, племя, род. Мова спрыяла і спрыяе станаўленню нормаў і дзяржаўнай супольнасці, несла — і нясе! — праз вякі мудрасць нашых продкаў, захоўвае найкаштоўнейшы вопыт гісторыі чалавецтва, каб той вопыт быў павучальным для нашчадкаў.

3. Азгур.

1. Выпішы 3 дзеясловы або дзеяслоўныя словазлучэнні, якія характарызуюць асаблівасці «дзіўнай», па азначэнні 3. Азгура, мовы.

2. Выпішы з тэксту сказ, у якім гаворыцца пра ўплыў «жаргоннай мовы» на культуру чалавека.

3. Выпішы слова, якое найбольш эмацыянальна перадае адносіны аўтара артыкула да жаргоннай мовы.

4. У чым бачыць 3. Азгур пагрозу літаратурнай мове?

5. Раствлумач сэнс прыказкі: *Які розум, такая і гаворка.*

6. Вызнач, да якога стылю адносіцца тэкст.

7. Падбяры сінонім да словазлучэння *накладваць адбітак.*

Практыкаванне 8. Прачытай тэкст і выканай заданні.

Шасцікласнік васьмікласніку на нагу наступіў.

Выпадкова.

У сталовай па піражкі без чаргі палез — і наступіў.

І атрымаў па карку.

Адскочыў шасцікласнік на бяспечную адлегласць і выказаўся:
— Дылда!

Засмуціўся шасцікласнік. І пра піражкі забыўся. Пайшоў са сталовай прэч з сапсаваным настроем.

У калідоры з пяцікласнікам сустрэўся. Даў яму па карку — палгчэла. Таму што калі табе далі па карку а ты не можаш іншаму даць, то ўжо ж вельмі крыўдна.

— Байбусам вырас? Га? — насупіўся пяцікласнік. І ў другі бок па калідоры патупаў.

Побач дзевяцікласнік прайшоў.

Побач з сямікласнікам прашмыгнуў.

Сустрэў хлопчыка з чацвёртага класа.

І даў яму па карку.

Па той жа самай прычыне.

Далей, як вы ўжо самі здагадваецеся, адпаведна старой прымаўцы «сіла ёсць — розуму не трэба» «вырас пад неба, а дурань, як трэба»; «да званіцы падняўся, а без розуму астаўся»; «рост чалавечы, розум авечы», па карку атрымаў трэцікласнік. І таксама не стрымаўся — дзюгакласніку заехаў.

А дзюгакласніку што: цярпець? Зусім непатрэбна! Шмыгнуў ён носам і пабег шукаць першакласніка. А каго ж яшчэ? Не старэйшым жа па загрыўку даваць?

Першакласніка мне больш за ўсё шкада. У яго сітуацыя бязвыхадная: не бегчы ж са школы ў дзіцячы садок задзірацца?

Першакласнік ад крыўды задуменным стаў. Дома яго тата сустрэў. Пытаецца:

— Ну што сёння атрымаў наш першакласнік?

— Ды што, — адказвае, — па карку атрымаў. А адзнак не ставілі.

В. Сусліў.

1. Падбярэ да тэксту заглавак.
2. Вызнач тып тэксту.
3. Вызнач асноўную думку тэксту.
4. Устаў прапушчаныя знакі прыпынку.
5. Растлумач значэнні слоў:
байбус
задзірацца
Якія са значэнняў другога слова ўзнікаюць у тэксце?

6. Перакажы тэкст, абпіраючыся на прапанаваную мадэль:

Аднойчы ш(..)сціклас(..)нік вас(..)міклас(..)ніку _____

і _____ па карку. Але пры сабе трымаць _____
не стаў, _____ хлопчыку з чацвёртага
класа, а той у сваю чаргу, — _____. Таму
таксама _____. У выніку _____
_____.

7. Выкажы сваю думку па праблеме, узнятай у тэксце, запоўнішы пропускі:

Я думаю, што праблема, закранутая аўтарам, з'яўляецца вельмі
_____ (актуальнай, значнай, злабадзённай, вострай
і інш.), паколькі _____
_____.

Нельга не пагадзіцца з аўтарам у тым, што _____
_____, таму што, па-першае,

; па-другое, _____;
і, нарэшце, _____
_____.

Такім чынам, _____
_____.

8. Абвядзі кружком нумар правільнага адказу.

У якім слове ёсць гук [т]?

- 1) выпадкова
- 2) пяцікласнік
- 3) адлегласць
- 4) адскочыў

Вызнач граматычна правільны працяг сказа: *Атрымаўшы па карку..*

- 1) кожнаму хочацца даць здачы другому.
- 2) цяжка ўтрымацца і не даць здачы.
- 3) кожны хоча даць здачы.
- 4) першакласніку няма куды ісці.

Якія словы з'яўляюцца граматычнай асновай у сказе *Першакласніка мне больш за ўсё шкада?*

- 1) першакласніка шкада
- 2) мне шкада
- 3) шкада
- 4) першакласніка мне шкада

Вызнач значэнне слова *чарга* ў сказе *У сталовай па піражкі без чаргі палез – і наступіў.*

- 1) Пэўны парадак, паслядоўнасць у адбыванні чаго-небудзь;
- 2) чыё-небудзь месца ў якой-небудзь чарговасці, права каго-небудзь дзейнічаць адпаведна чарговасці;
- 3) група людзей, якія чакаюць атрымання чаго-небудзь у парадку чарговасці і размяшчаюцца звычайна адзін за адным;
- 4) пэўная колькасць патронаў, снарадаў, выпушчаная аўтаматычнай зброяй за адзін прыём.

Рэкамендаваная літаратура

Асноўная:

1. Бадзевіч, З. І. 50 асноўных правілаў беларускай пунктуацыі : дапам. для вучняў старшых кл. агульнаадукац. шк., ліцэяў, гімназій / З. І. Бадзевіч, І. М. Саматія. — Мінск : Сучаснае слова, 2000. — С. 5—6.
2. Бадзевіч, З. І. Дыдактычны матэрыял па беларускай мове : 9-ты кл. : дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / З. І. Бадзевіч, І. М. Саматія. — Мінск : НІА, 2007. — С. 18—23.
3. Верціхоўская, М. І. Беларуская мова: цікава і складана : дапам. для вучняў старшых кл. з паглыбл. вывучэннем бел. мовы / М. І. Верціхоўская, В. У. Верціхоўская. — Мінск : Нар. асвета, 2001. — 206 с.
4. Гапоненка, І. Беларуская пунктуацыя / І. Гапоненка // Роднае слова. — 2004. — № 3. — С. 70—72.
5. Гапоненка, І. Дзукроп’е: з гісторыі знакаў прыпынку / І. Гапоненка // Роднае слова. — 2004. — № 6. — С. 67—68.
6. Гапоненка, І. Дужкі. Дзукоссе: з гісторыі знакаў прыпынку / І. Гапоненка // Роднае слова. — 2004. — № 10. — С. 62—64.
7. Гапоненка, І. Камбінаваныя знакі прыпынку: з гісторыі стаўлення пунктуацыйных тэрмінаў / І. Гапоненка // Роднае слова. — 2004. — № 12. — С. 50—51.
8. Гапоненка, І. Крокка: з гісторыі знакаў прыпынку / І. Гапоненка // Роднае слова. — 2004. — № 4. — С. 71—72.
9. Гапоненка, І. Працяжнік. Шматкроп’е: з гісторыі знакаў прыпынку / І. Гапоненка // Роднае слова. — 2004. — № 11. — С. 67—69.
10. Каляда, А. А. Гукавое выражэнне знакаў прыпынку / А. А. Каляда // Выразнае чытанне : IV—VII кл. — Мінск : Нар. асвета, 1982. — 160 с.
11. Сіўковіч, В. М. Беларуская мова ў пытаннях і адказах : дапамож. для вучняў старшых кл. / В. М. Сіўковіч. — 3-е выд. — Мінск : УніверсалПрэс, 2006.
12. Старычонак, В. Д. Беларуская мова: ад А да Я : у дапамогу абітурыентам і школьнікам / В. Д. Старычонак. — Мінск : Выш. шк., 2000. — 367 с.
13. Старычонак, В. Д. Займальная філалогія / В. Д. Старычонак. — Мінск, 1998.

Дадатковая:

1. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова : Сінтаксіс. Пунктуацыя : вучэб. дапам. для філал. фак. ун-таў / Л. І. Бурак. — Мінск : Універсітэцкае, 1987. — С. 3—12.

2. Чалюк, Н. М. Сінтаксіс беларускай мовы. Словазлучэнне. Просты сказ : вучэб. дапам. / Н. М. Чалюк. — Мінск : Тетра-Системс, 2004. — С. 3—10.

Змест

Уводзіны	3
Паняцце пра сінтаксіс і пунктуацыю	6
Чаму заўсёды разам?	6
Словазлучэнне	1
Аповед пра развітае... слова	11
I. Паняцце пра словазлучэнне	11
II. Віды словазлучэнняў	13
III. Словазлучэнне ў маўленні	18
Сказ — усемагутны валадар сінтаксісу	26
I. Паняцце аб сказе	26
II. Віды сказаў паводле мэты выказвання і інтанацыйнага афармлення	29
III. Сказы розных відаў у маўленні	33
Такі няпросты прасты сказ	35
I. Асноўныя віды простых сказаў паводле будовы	35
II. Галоўныя члены сказа	39
III. Галоўныя члены сказа ў маўленні	53
Даданыя члены сказа	55
I. Разнастайнасць даданых членаў сказа	55
II. Віды даданых членаў сказа	58
III. Даданыя члены сказа ў маўленні	73
Аднасастаўныя сказы	74
I. Аднасастаўныя сказы: дзейнік ці выказнік?	74
II. Тыпы аднасастаўных сказаў	76
III. Аднасастаўныя сказы ў маўленні	83
Сінтаксічныя лабірынты ўскладненага сказа.	
Сказы з аднароднымі членамі	84
I. Паняцце пра аднародныя члены сказа	84
II. Знакі прыпынку пры аднародных членах сказа	87
III. Аднародныя члены сказа ў маўленні	95
Ускладненне сказа адасобленымі членамі	98
I. Паняцце пра адасобленне. Знакі прыпынку пры адасобленых членах сказа	98
II. Адасобленыя члены сказа ў маўленні	106

Пабочныя канструкцыі і зваротак. Словы-сказы	107
I. «Выратавальныя» словы: пабочныя і ўстаўныя канструкцыі	107
II. Зваротак — самы яркі этыкетны знак	112
III. Словы-сказы, або Што такое <i>безумоўна</i> ?	116
Падагульненне і сістэматызацыя.....	120
Рэкамендаваная літаратура	133

Вучэбнае выданне
ФАКУЛЬТАТЫЎНЫЯ ЗАНЯТКІ
Саматыя Ірына Мікалаеўна
Палтаржыцкая Вольга Сяргееўна
БЕЛАРУСКАЯ МОВА. 8 КЛАС
Гэты няпросты прсты сказ

Дапаможнік для вучняў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

2-е выданне

Адказны за выпуск *Д. Л. Дзямбоўскі*

Падпісана ў друк 14.09.2012. Фармат 60×84 ¹/₁₆. Папера афсетная.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 8,37. Ул.-выд. арк. 5,79. Дадат. тыраж 1100 экз. Заказ

Таварыства з дадатковай адказнасцю «Аверсэв».
ЛІ № 02330/0003944 ад 03.02.2009. Вул. М. Олешава, 1, офіс 309, 220090, Мінск.

E-mail: info@aversev.by; www.aversev.by
Кантактныя тэлефоны: (017) 268-09-79, 268-08-78.
Для пісьмаў: а/с 3, 220090, Мінск.

УПП «Віцебская абласная друкарня».
ЛП № 02330/0494165 ад 03.04.2009.
Вул. Шчарбакова-Набярэжная, 4, 210015, Віцебск.